

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
16e jaargang nr jan-mrt 2018
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

Van Mensen en Dingen
Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (1926-2002).

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV)
Met de steun van de Stad Gent en de Provincie Oost-Vlaanderen.

KBOV-bibliotheek: Kraanlei 65, 9000 Gent op vrijdagmiddag of op afspraak.

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIE:

Tim De Moerloose, timdemoerloose@gmail.com
Greta Van Goethem, greta@kbov.be
Adrien Brysse, adrien@kbov.be

WEBMASTER: vrijwilliger gezocht

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

INFORMATIE:

e-mail: info@kbov.be - 0496 718 113 - 0476 657 062 - 09/235.38.02

Abonnementsgeld: basistarief 20 euro - bij factuurabonnement 25 euro.

Te storten op rekeningnummer BE92703032751423 - BIC AXABBE22 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENT of STEUN-ABONNEMENT. (indien een factuur wordt gevraagd : + 5,00 €)

Losse verkoop: 6 euro per nummer van 80 pp.

AUTEURS GEZOCHT: Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd. Iedere auteur is verantwoordelijk en aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

COPYRIGHT: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

Coverfoto: Het dempen van de Reep in Gent op 16-8-1960 (foto Hugo Collumbien)

V.U.: KBOV vzw, Kraanlei 65, 9000 Gent, ond. nr 407616170, Frea Vancraeynest, voorzitter

ISSN-NUMMER: 1379-9460

JAARGANG XVI, 2018

WOORD VOORAF

Beste lezer,

Bij de KBOV duiken we het nieuwe jaar in en dat doen we uiteraard met een nieuw nummer van 'Van Mensen en Dingen' gevuld met een aantal fijne artikels en de warme nieuwjaarswensen van het KBOV-bestuur!

De KBOV is, zoals u ongetwijfeld al lang weet, sinds jaar en dag een volkskundige erfgoedspeler in Oost-Vlaanderen en daarbuiten met een rijke collectie aan boeken en ander interessant materiaal. Dankzij de tomeloze inzet van vrijwilligers blijft de werking van de KBOV intact. De mensen achter de KBOV doen dit niet omdat ze er geld voor krijgen, maar wel omdat ze er een hart voor hebben en dus resoluut kiezen voor vrijwilligerswerk in de erfgoedsector!

Wat brengt dit nieuwe jaar 2018 allemaal voor u?

Naast vier nummers van VM&D heeft de KBOV nog een aantal andere activiteiten gepland waarop u hartelijk welkom bent.

Op 22 april 2018 zal de KBOV opnieuw meedoen aan Erfgoeddag. In de bibliotheek zal er een tentoonstelling zijn rond het thema 'Kiezen' en dan meer bepaald 'Kiezen voor Erfgoed'.

Naast de expo in de bib en een bijhorende verkiezing van het toppronkstuk in de KBOV-collectie, zullen er volledig GRATIS ook volkskundige wandelingen georganiseerd worden door Gent, met deskundige uitleg van KBOV'ers. Zijn er plaatsen, verhalen of andere info die hier zeker niet in mogen ontbreken. Laat ons iets weten, we kijken uit naar uw suggesties!

U verneemt er meer over in het tijdschrift en via de website en Facebookpagina. Indien u toch al meer wil weten, kan u steeds mailen naar info@kbov.be.

Ook de lezingenreeks De Luistervink krijgt een nieuwe editie, het thema van vorig jaar bleek een succes. Er werd dan ook beslist om een tweede editie rond hetzelfde thema te organiseren 'Schandalen 2.0'. Ook hierover krijgt u later alle info via de bovenvermelde kanalen maar ik kan u wel al verklappen dat de lezingen opnieuw plaatshebben in het Van Crombrughe's Genootschap.

En dan toch nog even over de inhoud van dit nummer. We verdiepen ons in de wereld van de kettingbrieffschrijvers en de woordenschat van de Pottefers. Verder ontdekken we hoe huwelijken gesloten en ontbonden werden in de periode voor 1850 en brengen we een bezoek aan de Sint-Baafsabdij ten tijde van Karel V en de laatste abtsbenoeringen. Ook de proosten en proosdijen van deze abdij krijgen een plek in dit nummer. Tot slot is er ook een bijdrage over water rond en in de Sint-Bavohumaniora in Gent.

In extremis voegden we er een kort verslag bij over onze 2de waterramp dit jaar, na die van vrijdag 13 januari 2017, nu die van vrijdag 1 december 2017.

Ik wens u een fijn 2018 en veel leesplezier!

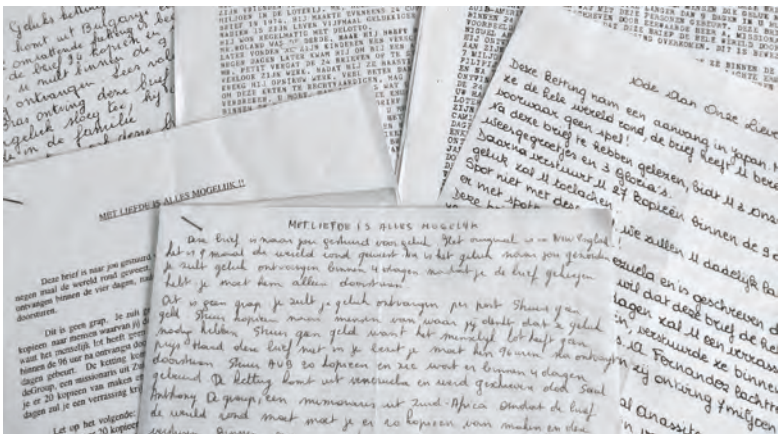
Graag zie ik u ook op één van onze activiteiten, u bent welkom!

Frea Vancraeynest
voorzitter

HET MOEST MAAR EENS WAAR ZIJN...

Ann Driessen

'Fake' nieuws. De media doen of dit thema 'in' en 'nieuw' is. Neen. Dat is echt geen hedendaagse uitvinding: de kettingbrieven van vroeger stonden er vol van. Mijn vader, architect-volkskundige Mathieu Driessen, voerde er een kruistocht tegen. Ik zette die voort, met en in een boek waaruit hierna een stukje. Niet alleen omdat het bekendste slachtoffer van een kettingbrief én het grootste slachtoffer van een kettingmail allebei Oost-Vlamingen zijn. Neen. Omdat kettingbrieven jammer genoeg niet verdwenen zijn. Ze kregen zelfs hardnekkige opvolgers: kettingmails en kettingberichten. Die bevatten evenveel onzin en zijn even verwerpelijk.

Een kettingbrief dat is een brief waarin aan de geadresseerde wordt gevraagd deze 10 tot 20 keer over te schrijven of te kopiëren en daarna naar evenveel mensen te sturen binnen een bepaalde termijn van 2 tot 9 dagen. Doet de ontvanger van de brief dat niet, dan dreigt groot onheil: de dood van een geliefde, een brand, het verlies van werk, een ongeneeslijke ziekte. Doet hij dat wel, dan volgt een flinke beloning: geluk, geld, succes, werk. Voorbeelden van de lotgevallen van mensen die de beloftes en bedreigingen niet serieus namen, moeten het waarheidsgehalte opkrikken. Meestal is de afzender van zo'n brief niet gekend.

Iedereen, ouder dan 30 jaar, heeft in zijn leven ooit zo'n kettingbrief gekregen of gelezen, denk ik. Tussen 1980 en 1990 was het een echte pest. Toen circuleerden er werkelijk duizenden. Dat blijkt uit de massa brieven die mijn vader

in die periode verzamelde als 'Anonieme Man'. Het postkantoor van zijn woonplaats As (Limburg) had er veel werk mee. Het lukte hem in bijna elke krant en weekblad en in menig radio- en in tv-programma een oproep 'stuur mij kettingbrieven' te lanceren en het publiek te waarschuwen voor dat 'kwaad'.

Waarom?

Omdat hij las, hoorde en zag wat die brieven met mensen deden. Hij wilde aantonen dat ze nonsens waren, de mensen waarschuwen voor die brieven en ze ervan bevrijden. Hij drong aan bij politie en gerecht op strenge betuiging en wilde nazorg en hulpverlening op gang brengen voor de slachtoffers van kettingbrieven. Hij vond het schrijven en het versturen van die anonieme onheilstijdingen een misdadige praktijk. Die wilde hij stoppen, met een boek. Die wens of droom kon hij niet verwezenlijken.

4

Sorbreek de Ketting onder geen enkele omstandigheid.
 Door de Heer Martinus van Pooreu zult u geluk ontvangen.
 Een Japanse vrouw had kanker, de dokters hadden haar
 opgegeven. Ze verstuurde de brief binnen de 9 dagen en ver-
 keert nu in uitstekende gezondheid. De zoon van de Venezo-
 Raanse president ontving deze brief, hij sportte er mee en
 binnen de 9 dagen stierf zijn moeder. L. Agora ontving de
 brief en ontving 30.000 pfs.
 A. H. B. Gooi deze Brief niet weg!
 Wees niet ongeduldig, verstuur de brieven binnen 9 dagen
 en voeg 1 frank bij in elke omslag. Vraag wat u verlangt
 aan de He. Martinus en het zal u gegeven worden.
 Hoge God en de He. Martinus u zegenen. Amen.

Verdrietig en boos

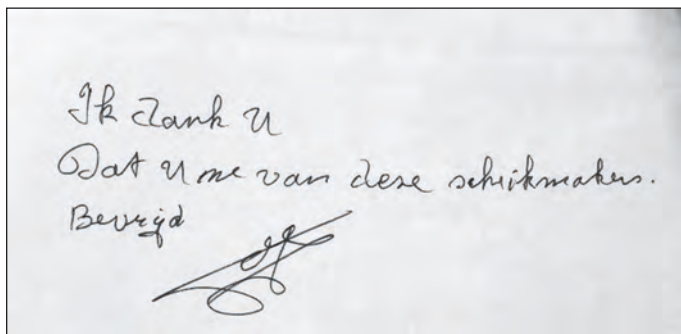
Op aanraden van vzw LECA besloot ik dit boek te schrijven. Ik wilde zijn collectie en het vele werk dat hij al verrichtte, niet verloren laten gaan. Ik analyseerde en bestudeerde zijn meer dan 2000 kettingbrieven: volgens kenner en Amerikaan Dan VanArsdale had mijn vader de grootste collectie ter wereld. Ik raakte geboeid, ontroerd en boos. Het liet me niet meer los. Niet alleen om de - soms afschuwelijke inhoud ervan en de verraderlijke overtuigingsmechanismen, maar ook en vooral om de persoonlijke commentaren bij die brieven. Wat mijn vader al wist, ontdekte ik ook, namelijk dat duizenden Vlamingen door zulke kettingbrieven werden geplaagd; dat honderden mensen die brieven doorstuurden en dat die actie tientallen mensen slapeloze nachten bezorgde. Vooral gelovige, lichtgelovige en gevoelige mensen bleken

de grootste slachtoffers; ook mensen die in hun leven al met ondragelijke drama's - een ongeneeslijke ziekte, een overlijden - te kampen hadden. Ik werd daar niet vrolijk van, integendeel.

Commentaren

Ik heb alle kettingbrieven in soorten ingedeeld. Ongeveer 90 % waren religieuze kettingbrieven (bv. Ode aan Onze Lieve Vrouw, Keten van Sint-Antonius), maar ook financiële (bv. Pilotenspel, Gouden Cirkel), praktische (bv. Recepten, Herman) en grappige kettingbrieven (bv. Zoo, Crematorium) komen voor, net als kettingbrieven voor kinderen en voor de vrede.

Ik heb ook alle bedenkingen, opmerkingen en vragen gelezen. Hoeveel onzekerheid, twijfel en angst die brieven echt teweegbrachten, zal ik nooit weten. Maar wat ik las, was voldoende om het fenomeen uit te spitten en te beschrijven.

Enkele vaststellingen.

- Kettingbrieven werden niet altijd verspreid met de naam 'kettingbrieven', 'ketting' of 'keten': er waren heel wat brieven zonder naam of met een meer 'onschuldige' titel, bv. gebedsteken, noveen, gebedsbrief, gebedsakte tot zelfs 'een wereldomvattende gebedsacte'.
- De opgevoerde heiligen en personages zoals militaire, wetenschappers, dokters e.a. moesten de brieven een aureool van waarheid geven.
- De meeste breven staan vol fouten in namen, plaatsnamen en spelling.
- Door het inspelen op gevoelens van liefde of angst probeerden ze lezers te overtuigen en aan te zetten tot actie (= schrijven en doorsturen).

Wie wil dat zijn zoon of dochter sterft? Wie wil zijn job verliezen? Wie wil geen miljoenen winnen bij de loterij? Wie wil familie die 'zwakzinnig' wordt? Wie wil dat zijn kind of geliefde sterft in een auto-ongeval of zelf door een ziekte? Wie wil een verschrikkelijke dood? Wie wil sterven zonder een reden? Wie wil dat zijn familie miserie ondervindt? Wie wil geen fortuin verdienen? Wie wil niet rijk worden? Wie wil niet als bediende opklimmen tot banddirect-

teur? Wie wil geen carrière maken in een internationaal bedrijf?
Op elk van die vragen is het antwoord, hoe kan het anders: niemand.

- Aan informatie was er geen gebrek. Artikels, interviews en reportages over kettingbrieven werden de wereld ingestuurd in alle lengtes, duur en vorm. Maar hoe zeer ook de media hun best deden om mensen lezers, kijkers en luisteraars te overtuigen van de onzin in die kettingbrieven, ze bleven circuleren.

- Ook de kerk moeide zich, terecht, in het openbaar en in gesprekken of brieven om dergelijke brieven af te keuren. Bisschoppen, priesters en paters: alle mogelijke geestelijken werden om advies gevraagd en ze waren het unaniem eens: weg met die brieven.

- Alle specialisten - juristen, religieuzen, economen – keurden ze af.

6

En toch. En toch. Ze bleven. Ze kregen zelfs moderne opvolgers: kettingmails en kettingbrieven. Ze hebben de rol van die brieven vlekkeloos en schaamteloos overgenomen, maar wel op een veel grotere schaal en met een veel grotere verspreiding. Ze zorgen bij de ontvangers voor vergelijkbare gevolgen: angst, twijfel, verdriet of slapeloze nachten. Daarom noem ik ze in een adem: kettingen van de angst.

Mails en berichten

In die 'nakomelingen' of 'imitaties' worden dezelfde mechanismen gebruikt. Heiligen hebben wel afgedaan, al komen er soms engelen in hun plaats. Hun rol wordt meestal overgenomen door 'gekende' bedrijven en/of 'bekende' politici, 'illustere' wetenschappers of 'succesvolle' medici. Namen en adressen (die lijken op échte namen) proberen daar nog meer gewicht aan te geven.

In kettingmails en kettingberichten komen andere thema's aan bod: liefde en vriendschap, gezondheid en ziekte, politiek en bedrijfsleven, criminaliteit en veiligheid, en - zeer opvallend - haat en racisme. 'Men' maakt je - net als in de kettingbrieven - van alles wijs: het fake-news-gehalte ervan is even groot of groter en alle mogelijke (oncontroleerbare en onware) elementen worden uit de kast gehaald.

Als je dit leest, niet stoppen want anders zal er jou iets ergs gebeuren en nee dit is geen grap! Mijn naam is Soema ik ben 15 jaar met zwart afro haar en enge lelijke ogen. Ik heb geen neus mond schaamhaar of oren. Met andere woorden: ik ben DOOD! Als jij dit niet doorstuurt naar 15 mensen binnen de 5minuten. Zal ik je vanavond vermoorden... en de vloer rampeneren! Dit is geen grap, als je dit wel doorstuurt zal er je vanavond om 10u22 iets goeds gebeuren. Iemand zal je opbellen of op MSN vertellen die ie van je houdt. Verbreek deze brief niet en kopieer en plak deze tekst in een nieuwe mail... je weet anders ben je DooD!

In mijn boek leg ik uit hoe je dergelijke mails en berichten kunt herkennen en wat je ermee kunt doen.

Na het bestuderen van meer dan 2000 kettingbrieven en meer dan 150 kettingmails en kettingberichten, kan ik enkel dit aanraden: geloof ze niet, geloof ze nooit. Verscheur de brieven, elimineer de mails en delete de berichten! Doe niet mee aan het verspreiden van leugens en angst...

Sterke verhalen

Toeval of niet: ik, ex-Limburger, ben na veel omzwervingen - As, Hasselt, Leuven, Veurne, Algerije en Nederland - nu Gentenaar, Oost-Vlaming. Het bekendste slachtoffer van een kettingbrief is ook een Oost-Vlaming: burgemeester Daniel Termont uit Gent. Die kreeg en verstuurdte in 2011, naar een lijst van vrienden en kennissen uit de politieke en bedrijfswereld, een kettingbrief over en voor een zieke jongen in Oostenrijks ziekenhuis. Hij deed dat uit medelijden, met goede bedoelingen. Het enige probleem: die jongen bestond en bestaat niet. Het betrokken ziekenhuis heeft enorm veel last van die wijdverspreide kettingbrief.

Het grootste slachtoffer van kettingmails in ons land was ongetwijfeld Johan Devadder uit Erpe-Mere, ook een Oost-Vlaming. Hij werd jarenlang gepest met duizenden mails door een kettingmail over zijn dochter Rachel van tien jaar, met kanker. Maar hij had die niet! Nooit is achterhaald wie de aanstoker

was van deze Rachel-mail, die al in 1997 onder de naam Jessica een voorloper had. Zelfs jaren na zijn dood in 2011 blijft die Rachel-kettingmail circuleren. Een bewijs dat kettingen van de angst een bijna onuitroeibaar kwaad zijn? Ik hoop van niet.

Dit boek is een eerbetoon aan mijn vader, volkskundige, die door het verzamelen van enkele duizenden kettingbrieven het versturen van tienduizenden andere kettingbrieven heeft kunnen voorkomen en daardoor dus ook veel leed bij potentiële ontvangers. Door het luisteren naar slachtoffers en het beantwoorden van hun brieven heeft hij enkele honderden mensen van hun angsten, twijfels, nachtmerries en verdriet verlost. Bewonderenswaardig. Ik hoop dat dit boek hetzelfde gevolg heeft.

In het eerste hoofdstuk komen de soorten brieven aan bod. Wat de briefontvangers dachten en voelden, met enkele sterke verhalen, lees je in het tweede deel. In een derde hoofdstuk krijg je een idee over hoe de media, de kerk, justitie, de post en therapeuten met dit fenomeen zijn omgesprongen. Daarna volgt een hoofdstuk over kettingmails en kettingberichten, soorten en voorbeelden. Het boek eindigt met een hoofdstuk aanbevelingen...

Voor meer informatie:

- <https://www.youtube.com/watch?v=3KVxcqAuQpE>
- <https://www.boekscout.nl/shop2/boek.php?bid=7344>
- <http://anndriessen.auteursblog.nl/>
- www.anndriessen.be

DE POTTEFERS VAN TIENEN EN HUN DROL VERKNOEIDE PREUVEL. DE KRAMERTAAL VAN RONDTRÉKKENDE HANDWERKSLIE- DEN.

Paul Van Hauwermeiren

Honderd jaar lang, om precies te zijn, van 1865 tot 1964, woonde in het Zuid-Brabantse stadje Tienen of in een buurdorp van het suikerstadje een familie van rondtrekkende pottenreparateurs die Bargoens spraken. Over deze handwerkslieden en hun kramertaal zijn we vrij goed geïnformeerd dank zij Hubert Van Nerum († 1994). Hij stamde uit een vooraanstaande Hoegaardse familie en had een grote belangstelling voor de geschiedenis van zijn familie en zijn dorp. Van hem is een handgeschreven en niet gepubliceerd manuscript bewaard waarin hij ons kennis laat maken met de Tiense potters en hun Bargoens. Van Nerum vat de geschiedenis samen van de laatste Tiense pottersfamilie en beschrijft in het kort het werk van de rondtrekkende pottenbinders. Het manuscript bevat ook enkele Bargoense zinnen en een lijst van de Bargoense woorden uit die zinnen.. Hieronder zijn overgenomen: de beschrijving van het pottenbinderswerk en de familiegeschiedenis, de woordenlijst en de Bargoense zinnen.

9

De Potters en hun woordenschat (Bargoens)

Pottenbinderswerk

Deze naam werd gegeven aan hen die naar het voorbeeld van de vroegere rondreizende Auvergnats, van plaats tot plaats trokken om gebarsten aardewerk te herstellen en zich aanboden met de vraag "Pots à faire?"

Zij maakten gaatjes langsheen de barst of opening en bonden ze vast met ijzeren haakjes. Dan bestreken zij haakjes en barst met klei (samengesteld uit kiezel, aarde, aluminiumoxyde en water, vermengd met ijzeroxyde en kalkkoolzuurzout).

Vervolgens maakten zij een kuil in de grond, waarin vuur gestookt werd om er de potten, ketels en andere voorwerpen te laten in gloeien, om aldus de barsten te kunnen toebakken. Gezien zij steeds zwart bestookt waren van de rook, kregen zij de bijnaam van "zwarte potters".

Later herstelden zij ook metalen, tinnen, loden en zinken voorwerpen zodat zij hierdoor eveneens bekwame ketellappers en blikslagers werden, maar hun naam van "Pottefer" bleef bestaan. Tussen de meest voorkomende zaken die zij ter herstelling kregen, bevonden zich kroezen, kannen, kruiken, stopen, schotels, borden, boterkarnen, ketels, stoofpotten, melkteilen, kopjes, eetgerei, bierpotten en andere gebruiksvoorwerpen in huishoudaardewerk, gemaakt uit potaarde of mergelklei en zand.

In de *streek van Tienen* gingen zij hun klei putten in de groeven van Kapellen en Marilles.

De laatste "Pottefers" uit Tienen was de familie Imbrechts, waarvan heden nog steeds nakomelingen in leven zijn waarvan hier een korte biografische schets volgt:

Familiegeschiedenis

Te Wittem in Hollands Limburg werd in 1841 Gertruyde Schaeken geboren, als dochter van de schaapherder Franciscus Schaeken en Margriet Schwanen.

Zij huwde een eerste maal rond 1865 met LOUIS en begon met haar man het zwerfend beroep van "Pottefer".

Uit dit huwelijk zijn volgende kinderen bekend: Alexis geboren te Hoegaarden 1865, Jacobus, Alfons en Jeanne geboren te Zaventem 1872.

10

Een paar jaren later overleed haar man en zij hertrouwde te Hoegaarden in 1877 met Jan Baptist Imbrechts, geboren te Tildonk in 1850. Deze was plakker van beroep, maar werd na zijn huwelijk Pottefer en blikslager, omdat daar veel meer aan te verdienen was. Uit dit tweede huwelijk werden nog twee andere kinderen geboren; Florimond en Louise, geboren te Tienen 1881.

Datzelfde jaar overleed ook haar tweede man, ingevolge van longontsteking en bronchitis. Alsdan zette Gertruyde, gans alleen met haar kinderen, waarvan de oudste zoon slechts 16 jaar oud was, het Pottefersberoep voort tot vóór de eerste wereldoorlog, wanneer al haar zonen getrouwd waren. Tot dan hadden zij in de Withuisstraat te Tienen gewoond, maar vanaf dat ogenblik nam zij haar verblijf bij haar zoon Florimond, die op de steenweg naar Leuven (in het huidige huis Dr. Crols) een logement openhield voor zwerfende ambachten en leurders, waar goud te verdienen was.

Gertruyde stierf te Tienen in 1917 en op 1 februari 1918 werd haar dochter Louise door de Duitsers aangehouden en gedurende 22 dagen in de gevangenis van Leuven opgesloten voor vaderlandslievende feiten, en namelijk als gijzelaarster voor haar broeder Florimond, die vrijwillig naar het front was vertrokken maar in Nederland werd geïnterneerd. Tijdens de tweede wereldoorlog nam Florimond andermaal de vlucht om aan de Duitse barbarie te ontsnappen en kwam in Engeland aan, waar hij in de munitiefabrieken werd

te werk gesteld.

Na de oorlog keerde hij weer en hernam enkele jaren het oude beroep van Pottefer. Hij stierf, vertrap van een paard rond 1964.

Door hun zwervend beroep van Pottefer, kwamen zij in contact met andere soortgelijke mensen, die al reizend aan hun brood kwamen. Zij preuvelden (spraken) een eigen taal, een soort van Bargoens (argot), in de volksmond "dieventaal" genoemd, omdat niemand hen verknoeide (verstond).

Met een karretje getrokken door enkels of dos joekels (een of twee honden), gingen zij van dorp tot dorp. In de kar lag het werkmateriaal van het Potteflikkers-travakment (pottenmakersberoep), enkele gebruiksvoorwerpen, wat kloeften (klederen) en de wieg van het kleinste groemeke (kindje). Al de anderen tippelden (liepen) langs de kar, de bink ende knuls (de man en de jongens) met een kleunerik (stok) in de hand, de gieze (de vrouw) met een kanes (korf) aan de arm.

Wanneer zij in een dorp aankwamen vestigden zij zich op een plaats waar een kuil mocht gegraven worden en vuur gestookt. Dan gingen zij van kiet tot kiet (huis tot huis) en van hoeve tot hoeve, roepend "Pots à faire" of "Potte te flikken". Hun komst was snel gemeld en van overal brachten de mensen de te herstellen voorwerpen aan. Zo verbleven zij soms verschillende dagen op dezelfde plaats. Vladderen (wassen) deden zij hun in de ploemp (water) van de beek, lammen (slapen) in de stal op de respel (stro) of tussen ratten en muizen op de zolder van een begrijpende kaffer.

Zij moesten goed uit de loenkens (ogen) spannen (kijken) tegen schoeppers (dieven) die op hun poen (geld) uit waren en dan werd er al snel eens gebatterd (gevochten), tot wanneer de wouten (politie mannen) kwamen en iedereen de bie jalde (lopen ging).

Het gebeurde ook al eens dat zij voor patjalders (leurders) werden gehouden en verjaagd.

Maar de Pottefers kwamen goed aan hun brood, het waren bekwame vakmensen, die vele diensten bewezen aan de plattelandbewoners. Zij travakten (werkten) hard voor bik en poen (voedsel en geld) en kwamen goed beladen naar huis. Op de pachthoeve vroegen ze in plaats van geld kottorikken met krie (boterhammen bee vlees) en zweterik bee flens (koffie met melk).

Zij dokten (betaalden) hun pejenjers (aardappelen) en hoeft (brood) die zij bestelden, en wanneer het gebeurde dat een van hun kinderen eens een batske (ei) uit de nest haalde, dan stuurde de moeder hen naar de kafferin (boerin) om alles terug te geven. Wanneer Pottefers elkaar op hun weg tegenkwamen werd dit gevierd in de baaskiet (herberg), en zo hadden deze mensen een gelukkig en gezond leven.

Beperkte woordenschat

altske, kopje
ankerbink, vrijer
baasbink, dronkaard
baaskiet, café, herberg
bal, ne – (mv. bals), één frank
batske, ei
batteren, vechten
bazen, drinken
bedissen, krijgen
bee, met
befazelen, bedriegen
beschoefd, beschaamd
beschommelen, betalen
bik, voedsel
bikken, eten
bilst, bed
bink, man
bis, twee
boks, gevangenis
bout, stront
bouten, kakken
boutkiet, w.c.
convooi, vrouwelijk geslachtsorgaan
de bie jallen, verdwijnen, weggaan
de gieze van mechels, mijn vrouw
den drol preuvelen, zwijgen, niet spreken
dokken, betalen, geven
draaiers, drie
drol, den –, geen, niets
elles, hier
enkels, één
erkiet, café, herberg
fenêt, venster
flens(k), melk
flikken, doen, maken
fluussen, wateren
gal: de –, iets
gepreuvel, gezegde, wat gezegd wordt
gieze(ke), vrouw(tje)
grandig, groot
grandige wout, rijkswachter
griekske, luis
groem(eke), kind(je)

heure, uw
hoeft, brood
indrukken, ingaan
jallen, gaan
joekel, hond
kaffer, boer
kafferin, boerin
kane, korf
kasperen, neuken
kiet, huis
kinne, ja
kleunen, slaan
kleunerik, stok
kloeft, kleed
kloeften, klederen
knaak, *ne* –, vijf frank, [vijffrankstuk]
knul, jongen
kotterik, boterham
krie, vlees
laamkiet, slaapkamer
lamen, slapen
lames, slaapgelegenheid
leep, behendig
leimes, hemd
lemer, hand
liep, slim
link, kwaad, lelijk, slecht
linke smik, margarine
loenkers, ogen
lonken, kijken, opmerken, zien
maf, dom
maffen, slapen
mafferik, dommerik
mafkiet, slaapkamer
mangen, vragen
mazen, verlangen, willen
mechels, ik, mij
michelen, lachen
mof, zot (bn.)
moffe bink, zot (zn.)
mokke, meisje
mol, dood
molkleunen, doden
movin, gekin
mozen, hebben, zijn

noppes, neen
nosteren, bidden
patjalder, leurder
pejengers, aardappelen
pieren, spelen
ploemp, water
poen, geld
preuvelen, spreken, zeggen
primerik, pastoor
respel, bundel stro
schoeffen, oppassen, opletten
schoeft hoeg, pas op
schoeppement, diefstal
schoeppen, nemen, stelen
schoepper, dief
schrok, honger
schrok : *den drol van* – (*mozen*), geen honger (hebben)
sikker, dronken
sinus, ja
sjoerelen, afloeren
smik, boter
smikkel, gezicht
smoel, gezicht
smoesteren, spreken, zeggen
snaps, jenever
sneule, dronken vrouw
sniedereren, snijden
sniederik, mes
spannen, kijken, opmerken, zien
staanderik, mannelijk geslachtsorgaan
swein, varken
talfen, bedelen, vragen
talferik, bedelaar
tant, cent
tippelen, lopen
tof, goed, mooi
traperikken, schoenen
travakken, werken
travakment, werk
verkens, vier
verknoeien, begrijpen, verstaan
viel, stad
vinken, vijf
vladdere, wassen
walteren, krabben

wout, politieagent
zak, ne –, honderd frank
zweterik, koffie

Het manuscript van Hubert Van Nerum is een authentieke en informatieve bron. De Bargoense woorden worden aangeboden in een zinsverband. Zo werden ze ook gebruikt door de Bargoenssprekers, die zich graag bedienden van pasklare, overgeleverde sjabloonzinnen. Ook de zinnen die Van Nerum heeft opgetekend, lijken niet voor de gelegenheid bedacht. Misschien kon zijn informant ze nog gemakkelijk vormen omdat hij ze min of meer uit het hoofd kende.

Hubert Van Nerum presenteert het Bargoens ook in de context waarin het werd gebruikt. We vernemen waar, wanneer en door wie het gesproken werd. En we leren de kleine gesloten gemeenschap van de pottefers kennen: een familie die van 1865 tot 1964 rondtrok in Tienen en omliggende dorpen om potten en pannen te repareren.

Van Nerums geschrift is een relatief jonge en nog onbekende bron. Puur lexiciaal bevat ze geen verrassingen: al de woorden werden al eerder opgetekend in plaatsen beneden de Grote Rivieren. De opgenomen woorden zijn dialectische varianten van bekende woorden uit het zuidelijke Bargoens. Typisch zuidelijk Bargoens zijn onder meer:

het werkwoord *mozen* dat zowel ‘hebben’ als ‘zijn’ betekent;

het substantief, de persoonsnaam, *mechels* gebruikt als ‘ik’ en ‘mij’; afgeleide substantieven (zowel zaak- als persoonsnamen) op *-erik* zoals: *kleunerik*, *stok*, *kotterik* boterham, *mafferik* dommerik, *sniederik* mes, *staanderik* penis, *talferik* bedelaar, *trapperikken* schoenen, *zweterik* koffie;

de telwoorden *enkels* één, *bis* twee, *draaiers* drie, *verkens* vier, *vinke* vijf.

Mozen is de dialectische variant van *mazen*, *maazen*, *maesen*, *maezen*, *moazen* en *moizen* in andere dialecten van het zuidelijk Bargoens. Tot de woordschat van de potteferstaal behoort, naast *mozen*, ook het werkwoord *mazen* ‘verlangen, willen’. Dat moet in oorsprong hetzelfde werkwoord zijn geweest als *mozen*. Vergelijk Brussels Bargoens *leever moïze* ‘graag hebben’. Het substantief (de persoonsnaam) *mechels* wordt gebruikt om te verwijzen naar de spreker, dus in de plaats van het persoonlijk voornaamwoord *ik*, *mij* en het bezittelijk voornaamwoord *mijn*.

In het Nederlands zijn substantieven op *-erik* van een adjectief afgeleide persoonsnamen zoals *lomperik* en *luierik*. De Bargoense woorden *kluinerik* en *staanderik* zijn zaaknamen afgeleid van een werkwoord, respectievelijk *kleunen* slaan en *staan*.

De telwoorden *bis* 'twee', *draaiers* 'drie', *verkens* 'vier' en *vinke* 'vijf' zijn typisch zuidelijk Bargoens. Ze zijn niet ontleend aan het Jiddisj zoals de telwoorden *beis* 'twee', *kimmel* 'drie', *hei (t)* 'vijf' in het noordelijk Bargoens. Ze komen ook voor in andere dialecten van het zuidelijk Bargoens: *bis*, *draaiers* en *vinke* in Watou (Poperingen), *bis* en *draaiers* ook in Roeselare; *draaiers* ook in Sint-Niklaas en Veurne en *vinke* in Brussel. *Draaiers*, *verkens* en *vinke* zijn vermoedelijk meervoudsvormen. Ze betekenen namelijk ook resp. 'drie, vier en vijf ogen bij het dobbelspel'.

Hubert Van Nerum noemt het Bargoens van de Tiense Pottefers dieventaal. Maar de Pottefers waren geen dieven, het waren rondtrekkende handwerkslieden. Hun geheimtaal was geen dieven-, maar kramertaal. Ze bevat evenwel geen verwijzingen naar hun metier. Opvallend veel woorden verwijzen naar hun leefwereld, de wereld van de bedelarij, de leurhandel, de kleine criminaliteit: *beschommelen*, *dokken* betalen, *talfen* bedelen, *schoeppen* stelen, *schoepement* diefstal, *batteren* vechten, *kleunen* slaan, *kleunerik* stok, *molkleuner* doodslaan. Zoals het meeste Bargoens heeft ook dat van de Tiense pottefers betrekking op primaire noden, vooral eten, drinken en kleren. Nogal wat aandacht krijgen drank en seks: *ankerbink* vrijer, *baaskiet*, *erkiet* café, *bazen* drinken, *convooi* vagina, *kasperen* neuken, *sikker* dronken, *snaps* jenever, *staanderik* penis.

16

Beroepshalve en door hun manier van leven kwamen de Tiense pottefers blijkbaar vaak in contact met *talferikken* (bedelaars), *patjalders* (leurders), *schoeppers* (dieven), *baasbinken* (dronkaars), *kaffers* en *kafferinnen* (boeren en boerinnen) en *primerikken* (pastoors). Soms kregen ze te maken met een *wout* (politieagent) of zelfs met een *grandige wout* (rijkswachter), en zo te zien ook wel eens met een *sneule* (dronken vrouw), een *mof* (gek) of een *movin* (gekkin).

De woordenschat van de potteferstaal bestaat uit:

oude Bargoense basiswoorden, samenstellingen met en afleidingen van Bargoense woorden;
ontleningen aan het Jiddisj, de zigeunertaal, het Frans en het Duits;
woorden met een specifieke Bargoense metaforische of metonymische betekenis. Oude Bargoense basiswoorden zijn *bazen* drinken, *bikken* eten, *bilst* bed, *kiet* huis, *kleunen* slaan, *krie* vlees, *spannen* kijken, opmerken, zien, *bink* man, *dokken* betalen, geven, *fluussen* wateren, *gieze* vrouw, *groem* kind, *lamen* slapen, *leep* behendig, *mokke* meisje. Sommige oude

Bargoense woorden komen ook voor in het verwante Rotwelsch en ze zijn daar meestal al veel vroeger opgetekend: *hoeft* brood, *kloeft* kleeed, *link* kwaad, *lelijk*, *slecht*, *noppes* neen, *nosteren* bidden, *ploemp* water, *mol* dood, *tof* goed, *mooi*, *viel* stad; *kiet* huis.

Met Bargoense woorden zijn samengesteld: *ankerbink* vrijer, *baasbink* dronk-aard, *baaskiet* en *erkiet* café, *herberg*, *boutkiet* w.c., *laamkiet* en *mafkiet* slaapkamer, *molkleunen* doden.

Van Bargoense woorden zijn afgeleid: *bouten* kakken, *verknoeien* begrijpen, verstaan, *walteren* krabben; *kleunerik* stok, *sniederik* mes, *talferik* bedelaar; *kafferin* boerin, *movin* gekin; *schoeppement* diefstal, *travakment* werk.

Ontleningen aan het Jiddisj zijn: *beschommelen* betalen, *kasperen* neuken, *kinne* ja, *kloeft* kleeed, *smikkel* gezicht, *smoesteren* spreken, zeggen, *sikker* dronken, *poen* geld, *talfen* bedelen, vragen, *tof* goed, mooi. Aan de zigeunertaal zijn ontleend: *bink* man, *dokken* betalen, geven, *gieze* vrouw, *joekel* hond, *kotterik* boterham, *mangen* vragen, *mol* dood, *pieren* spelen. Aan het Frans zijn ontleend: *batteren* vechten, *bal* frank, *convooi* vrouwelijk geslachtsdeel, *fennêt* venster, *tant* cent, *travakken* werken. Minder talrijk zijn de ontleningen aan het Duits: *michelen* lachen, *snaps* jenever, *swein* varken.

Metaforisch gebruikte woorden zijn *bout* 'stront' en *den drol* 'geen, niets'.

Metonymisch gebruikt zijn *staanderik* 'mannelijk geslachtsorgaan' en *trap-perikken* schoenen. *Zweterik* 'koffie' is in het Bargoens van de Brusselse Marollenwijk *zwetterik* (zwarterik). *Zweterik* kan dus een metonymisch gebruikt woord zijn. Maar als het is afgeleid van *zweet*, heeft het een metaforische betekenis.

In het Bargoens van de pottefers zijn veel oude Bargoense woorden bewaard gebleven. Ze zijn niet door Jiddisje nieuwkomers verdrongen zoals in sommige Bargoense dialecten boven de Grote Rivieren. De potteferstaal heeft dan ook relatief weinig aan het Jiddisj ontleend. Ze gebruikte ook weinig Nederlandse woorden in een specifiek Bargoense betekenis.

Enkele losse zinnen in de 'drol verknoeide preuvel' van de Tiense pottefers.

- (1) *Dee kaffer kan da respel tof sniedereren.*

Die boer kan dat stro goed snijden.

- (2) *Dee gieze moest liep ver poen.*

Die vrouw is slim wat geld betreft.

(3) *Mechels kleun hoeg be ne kleunerik in heure smikkel.*

Ik sla je met een stok in 't gezicht.

(4) *Noppes, mechels moet nog 10 knaken beschommelen.*

Neen, ik moet nog vijftig frank betalen (10x5).

(5) *De bink moest an 't baze in de erkiet (baaskiet).*

De man is aan het drinken in het café.

(6) *Wa moest dee primerik do an 't nosteren?*

Wat is die pastoor daar aan het bidden?

(7) *Mechels verknoeit den drol van da gepreuel.*

Ik versta niets van wat daar gezegd wordt.

(8) *Mechels smoest noppes an de grandige wouten.*

Ik zeg niets aan de rijkswachter.

(9) *Da mokke moest toffe loenkers.*

Dat meisje heeft mooie ogen.

18

(10) *Mechels moest schrok, mechels jalt ne kotterik bee krie bikken.*

Ik heb honger, ik ga een boterham met vlees eten.

(11) *Mechels moest vinken zakken en bis knaken en draaiers bals bedist.*

Ik heb 513 frank gekregen $(5 \times 100) + (2 \times 5) + (3 \times 1)$.

(12) *We jallen de bie, elles moest e schoepement geflikt.*

We gaan weg, hier is een diefstal gepleegd.

(13) *Da gizeke moest grandig van dee knul.*

Dat vrouwtje is zwanger van die jongen.

(14) *Schoeft hoeg, de grandige wouten mozen elles.*

Pas op, de rijkswacht is hier.

(15) *Da moest ne bink die tof kan travakken*

Dat is een man die goed kan werken.

(16) *Da groemeke moest grandige schrok*

Dat kindje heeft grote honger.

(17) *We jallen no die kiet ne kotterik talfen.*

We gaan naar dat huis een boterham vragen.

(18) *De gieze van mechels moest in de laamkiet.*

Mijn vrouw is in de slaapkamer.

(19) *Preuvelt nie teige dee bink, de moest mof.*

Spreek niet tegen die man, hij is zot.

(20) *En altske zweterik be toffe flens.*

Een kop koffie met goede melk.

(21) *Van dee primerik moest den drol te bedissen van kloefte.*

Van die pastoor is niets van kleren te krijgen.

De 'beperkte woordenschat' van de Tiense pottefers bestaat uit 140 woorden. De twintig 'losse zinnen' zijn alleen maar voorbeelden van zinnen die met die woorden gevormd werden. Een zin heeft een communicatieve bedoeling, bijvoorbeeld informatie verstrekken of vragen, beloven dat je iets wel of niet zult doen, iemand vragen, ertoe aanzetten iets te doen of te laten. Van de twintig 'losse zinnen' zijn er vier waarin de spreker informatie verschaft over zichzelf (zin 4, 7, 10 en 11). Tien andere zinnen (1, 2, 5, 9, 13, 14, 15, 16, 18, 21) verstrekken informatie over iemand anders dan de spreker of de toegesprokene ('dee kaffer', 'dee gieze, da groemeke, da mokke, de bink, de geeze van mechels, de grandige wouten, enz.). In zin (6) wordt informatie gevraagd over iemand. In de overige zinnen wordt een bedreiging (3), een belofte (8), een afspraak (12 en 17), een waarschuwing of aansporing (14 en 19) geformuleerd. Geven de voorbeeldzinnen goed weer met welke communicatieve bedoelingen de Tiense pottefers Bargoens spraken? Bedreigingen, afspraken, waarschuwingen, enz. komen alleszins zowat overal in het Bargoens veelvuldig voor.

In de meeste Bargoense dialecten die in de negentiende en de twintigste eeuw beneden de Grote Rivieren gesproken werden, gebruikte men de woorden *mechels/michels*, *mozen/mazen*, enkele telwoorden die niet ontleend waren aan het Jiddish zoals *draaiers* en *verkes* en het adjectief *grandig*. Over het gebruik van die woorden bevat de verzameling van losse zinnen meer relevante informatie.

Mechels komt in zes zinnen (3, 4, 7, 8, 10, 11) voor als onderwerp, in zin (18) als het nominale deel van een voorzetselconstructie. *Mechels* is een substantief dat wordt gebruikt als voornaamwoord. Als *mechels* onderwerp van de zin is, betekent het 'ik'. Het vervoegde werkwoord correleert dan met het van

huis uit nominale onderwerp en wordt dus vervoegd in de derde persoon. In zin (3) is dat niet te merken doordat de schrijfwijze ‘kleun’ de gewestelijke uitspraak moet weergeven. In zin (18) is *van mechels* een bezitsconstructie. *Van mechels* wordt vertaald door ‘mijn’. De woordelijke vertaling van *de gieze van michels* is ‘de vrouw van mij’.

Mozen wordt gebruikt in veertien zinnen. In vier daarvan betekent het ‘hebben’, in de overige tien betekent het ‘zijn’. *Mozen* ‘hebben’ is zelfstandig werkwoord in de zinnen (9), (10) en (16) en betekent daar ‘bezitten’. In zin (11) is het hulpwerkwoord. *Mozen* ‘zijn’ is zelfstandig werkwoord in de zinnen (14) en (18) en betekent daar ‘zich bevinden’. *Mozen* zijn is koppelwerkwoord in (2), (13), (15) en (19). Het is hulpwerkwoord in (5), (6), (12) en (21).

In zin (11) worden drie Bargoense telwoorden gebruikt: *bis* ‘twee’, *draaiers* ‘drie’ en *vinken* ‘vijf’. Er worden in die zin aantallen muntstukken genoemd: vijf *vinken*, twee *knaken* en drie *bals*. De meervouden *bals*, *knaken* en *zakken* geven aan dat muntstukken worden bedoeld. Een *bal* is een Belgische frank. Het woord *bal* is het Franse jargonwoord *balle*. Het meervoud op -s herinnert misschien nog aan de Franse herkomst. *Knaak* is een zeventiende eeuws Nederlands woord voor ‘rijksdaalder’. Het is te verbinden met Rotwelsch *Knök*, [taler]. Een *zak* franken is de hoeveelheid franken die in een zak gaat. In het Bargoens van de pottefers zijn er dat honderd, in het Bargoens van de Bruselse Marollen zijn het er duizend. In de vertaling ‘Ik heb 513 frank gekregen’ is de enkelvoudsvorm *frank* de naam van een munteenheid. De ‘vertaler’ kon vermenigvuldigen en ongelijkwaardige munten bij elkaar optellen. Dat kon de Bargoensspreker wellicht niet. Daarvoor reikte zijn schoolse kennis van de rekenkunde niet ver genoeg.

Het adjectief *grandig*, vooral bekend in het zuidelijk Bargoens, heeft in zin (16) de oorspronkelijke betekenis ‘groot’: *grandige schrok* ‘grote honger’. Het woord betekent in een paar Bargoense dialecten ook ‘dik’ en vandaar ‘zwanger’ zoals in zin (13). In de zinnen (8) en (14) behoort *grandig* tot de vaste woordverbinding *grandige wouten*, die blijkens de vertalingen zowel ‘rijkswachter’ als ‘rijkswacht’ betekent.

Uit deze bijdrage blijkt dat *De Pottefers* van Hubert Van Nerum een niet onbelangrijke bron van Bargoens is, althans van de zuidelijke kramertaal uit de negentiende en de twintigste eeuw. Het Bargoens van de Tiense pottefers vertoont alle kenmerken van dat jongere zuidelijk Bargoens. De informatie over de potterferstaal is een welkome aanvulling bij en nuancering van wat we al weten uit enkele andere bronnen van zuidelijke kramertaaldialecten. Met de *Pottefers* verscherpt Van Nerum het beeld van de zuidelijke kramertaal dat we al hadden dank zij de publicaties over het Bargoens van plaatsen als Maaseik, Roeselare, Sint-Niklaas, Veurne en Zele. Een goede reden dus om ook de bron van de Tiense potterferstaal met bijhorende taalkundige commentaar hier te publiceren.

QUOD DEUS CONJUNXIT, HOMO NON SE- PARET (MT. 19,6). HUWEN EN SCHEIDEN TOT 1850: EEN VERKENNING.

Danny Mattens

“Quod Deus conjunxit, homo non separet” betekent, vrij vertaald: wat God heeft verenigd kan de mens niet scheiden. Andere spreekwoord die verband houden met het trouw- en echtscheidingsgebeuren zijn onder andere “Trouw en is houen” en “Scheiden doet lijden”.

In het eerste deel van deze bijdrage zullen wij het trouwen van naderbij bekijken. Hieruit zal blijken dat de Katholieke Kerk meer dan een behoorlijke lepel in de pap hield. In dit deel wordt ook aandacht besteed aan het schaken als huwelijksargument. Clandestiene huwelijken en incest krijgen ook de nodige aandacht.

In het tweede deel wordt de echtscheiding onder de loep genomen. Algemeen is geweten dat de Katholieke Kerk in deze materie eeuwenlang alles te vertellen had. Pas met de Franse Revolutie kwam er verandering in deze zaak alhoewel keizer-koster Jozef II een poging ondernomen had om de Kerk aan de staat te onderwerpen. Zijn opvolger, keizer Leopold II, schroefde in 1791 veel zaken terug.

Deze bijdrage is zeker geen juridisch-technisch betoog. Wij achten ons niet bevoegd om daar ook maar iets toe bij te dragen. In deze bijdrage wordt, verkennend, weergegeven hoe het er in deze materie aan toe ging tot ongeveer 1850.

Vogeltje gij zijt gevangen: het huwelijk

Het woord huwelijk (1) verwijst zowel naar de rituele plechtigheid waarbij een man en een vrouw een huwelijksvereenkomst aangaan, als naar de veelal langdurige binding tussen beiden die uit die overeenkomst voortvloeien. T. Zwaan geeft als definitie: ... *we kunnen “huwelijk” hier omschrijven als een als legitiem beschouwde verbintenis tussen een man en een vrouw, waarbij de kinderen die de vrouw ter wereld brengt erkend worden als wettig nageslacht van beide.* (2) De maatschappij is ondertussen natuurlijk geëvolueerd en kennen we ook de huwelijken tussen mensen van het zelfde geslacht.

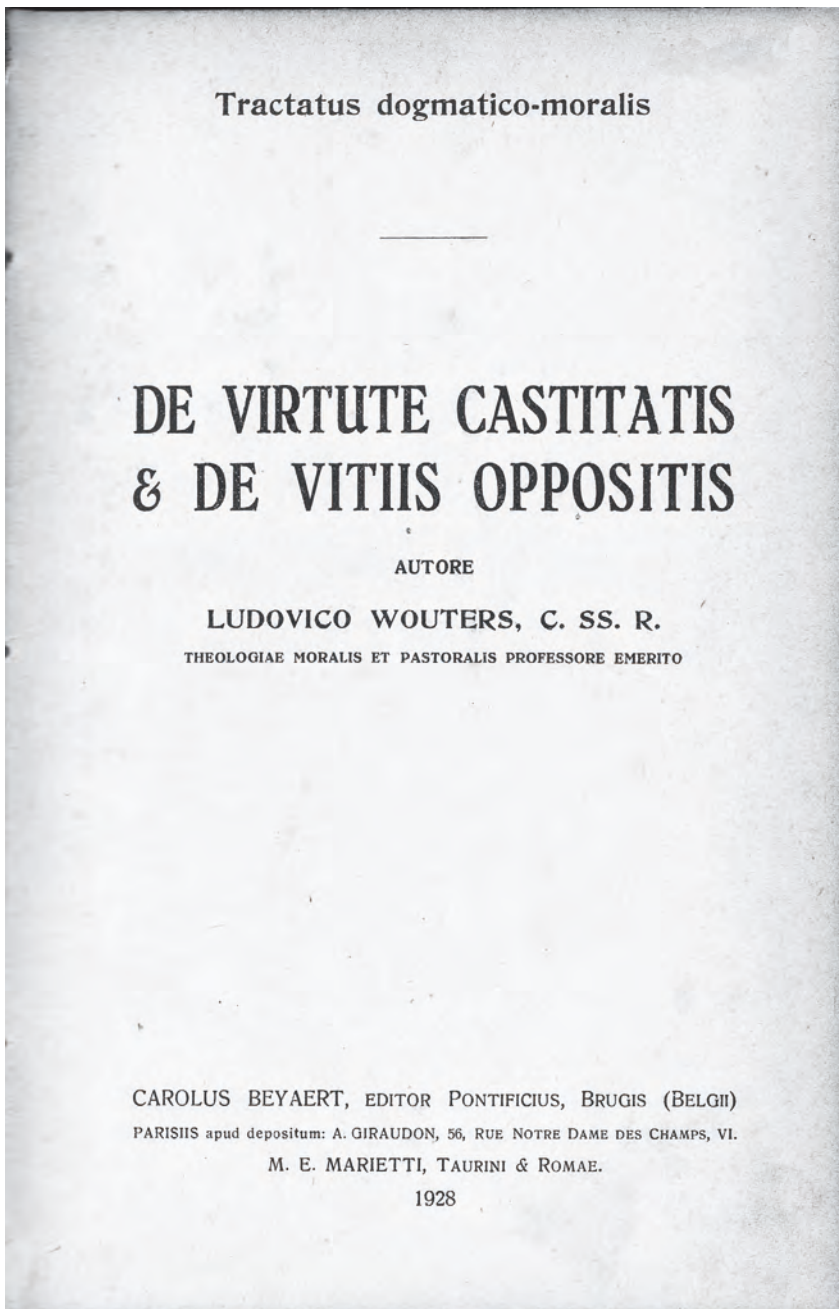
In het begin van de Katholieke Kerk

In het begin van het bestaan van de Katholieke Kerk was het voltrekken van een huwelijk, althans volgens Ignatius van Antiochië (ca. 111), uitsluitend voorbehouden aan de bisschoppen.(3) Het Concilie van Sardica (343) breidde de volmachten van de presbyters uit. Presbyters kunnen hier reeds beschouwd worden als priesters, maar de oorspronkelijke betekenis van het woord was die van oudere, wijze.(4) Het huwelijk werd in de beginjaren van de Katholieke Kerk overigens niet met open armen ontvangen en veeleer beschouwd als een noodzakelijk kwaad. Het celibaat werd immers aanzien als het waardigste vervangingsmiddel voor het martelaarschap. Het montanisme, genoemd naar Montanus (+ ca. 195), drong aan op onthouding van het huwelijk. Volgens Montanus bond het huwelijk de mens te zeer aan de wereld. Manicheeërs, genoemd naar Mani (216-276), op hun beurt verwierpen het huwelijk gewoonweg.(5) Volgens Augustinus moeten getrouwde mensen hun zondig huwelijksleven, dit is de schending van de kuisheid, compenseren met zogenaamde *bona matrimonalia*. Dit hield in dat er kinderen moesten komen en dat er een plicht was tot wederkerige trouw tussen beide echtgenoten.(6)

Feit is dat de Katholieke Kerk het huwelijk beschouwde als een sacrament. Deze visie zal natuurlijk zijn repercussies hebben op een eventuele latere echtscheiding.(7) Het sacrament van het huwelijk symboliseert de vereniging van Christus met de Kerk. Canon 1055, § 1 van het Wetboek van Canoniek Recht zegt het volgende: *Het huwelijksverbond, waardoor man en vrouw met elkaar een algehele levensgemeenschap vormen die uit haar natuurlijke aard gericht is op het welzijn van de echtgenoten en op het voortbrengen en opvoeden van kinderen, is door Christus de Heer tussen gedoopten verheven tot de waardigheid van sacrament.* Het huwelijk is gebaseerd op vrije instemming van man en vrouw en op hun wil zich wederzijds en definitief aan elkaar te schenken met de bedoeling een trouw en vruchtbaar liefdesverbond te leven. De wezenlijke eigenschappen van het huwelijk zijn de eenheid en de onontbindbaarheid.(8)

De Romeinen

Bij de Romeinen was het huwelijk niet een juridisch maar een maatschappelijk verbond tussen twee personen. Dit verbond had vanzelfsprekend juridische gevolgen met betrekking tot de wettigheid van de kinderen die binnen het huwelijk werden geboren. Huwen gebeurde ook bij de Romeinen met onderlinge toestemming. Precies die onderlinge toestemming werd door de Romeinen, in onze ogen eigenaardig genoeg, *divortium* genoemd. Ook wanneer er sprake was van een scheiding met onderlinge toestemming. Beide partners moesten Romeins staatsburger zijn. Indien een van de partners dit

Afb. 1. Titelblad van een door een pater redemptorist in het Latijn geschreven tractaat dat zijn belang vooral ontleent aan de achterin toegevoegde aanbevelingen en regels die de pastoors aan de huwende koppels moeten meegeven (zie afb. 2 en 3). Deze worden in niet minder dan zeven talen weergegeven. De titel betekent 'Over de zedigheid en de daartegen bedreven ondeugden'. Castitas (Frans chasteté) betekende in het christelijk Latijn in de eerste plaats 'maagdelijkheid' en 'zuiverheid', vitiis is een verbuigingsvorm van het Latijnse vitium (Frans: vice): ondeugd. Onnodig te vermelden dat het leeuwenaandeel van de Latijnse tekst over dat laatste gaat.

staatsburgerschap niet bezat kon deze het *ius conubii* of trouwrecht aanvragen. Een Romeins staatsburger kon niet met een slaaf huwen. Slaven onder elkaar konden evenmin trouwen. Huwen was eveneens verboden wanneer er sprake was van een te nauwe verwantschapsband, bij minderjarigheid van een van de partners. Een verbod was er ook wanneer een van de toekomstige partners geestelijk niet gezond was. De belangrijkste vereiste om te huwen was de bereidheid een duurzaam levensverbond uit te bouwen, wat terug te vinden was in het samenwonen. Het Romeins huwelijksrecht maakte echter een onderscheid tussen het *matrimonium* wat het eigenlijke huwelijk inhield en de *manus* waarbij de man de macht over de vrouw hield. Bij een “manus”-huwelijk verlaat de vrouw haar familie en treedt toe tot die van de man. Er zijn echter gevallen gekend waarbij de vrouw huwt zonder *manus* en binnen haar familie blijft. Keizer Augustus vaardigde de *Lex Iulia de adulteriis* uit waarbij de vrouw verplicht was monogaam te blijven en waarbij het de man verboden werd seksuele betrekkingen te hebben met andermans echtgenote. Met andere woorden, weduwen en ongehuwde vrouwen kwamen wel in aanmerking voor de escapades van de man. Het invoeren van de *Lex Papia Poppaea* bracht met zich dat huwen en kinderen krijgen als een burgerplicht werd beschouwd.(9)

De *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis* die in 17 v. Chr. in het leven werd geroepen was een wet tegen overspel. Het was de eerste keer dat overspel als misdadig werd beschouwd. De wet viseerde vooral de gehuwde vrouwen en zeker niet de mannen. Werd een vrouw betrapt op overspel moest de echtgenoot ogenblikkelijk van haar scheiden. De vader van de vrouw had het recht haar minnaar te doden. Gebeurde dit niet dan werden de vrouw en haar minnaar verbannen. Na de verbanning mochten de vrouw en haar minnaar hoe dan ook niet trouwen. Bovendien raakte ze alle eigendommen kwijt. Er zat echter nog een grote adder onder het gras. Maakten de echtgenoot of de vader van de vrouw geen melding van het overspel dan bestond de mogelijkheid dat ze zelf als pooier werden aangeklaagd.(10)

Bij de *Lex Papia poppaea* werd bepaald dat vrouwen met drie kinderen of meer vrijgesteld werden van voogdij. De wet ontstond in 4 n.Chr. Naast het feit dat ze niet langer een *tutor* nodig hadden kregen ze ook erfenisrechten. (11)

Germanen

Bij de Germanen was de vroegste vorm van huwelijk het zogenaamde roofhuwelijk. Later werd er een onderscheid gemaakt tussen het officieel huwelijk en het tweederangshuwelijk. Bij het officieel huwelijk speelde de persoonlijke voorkeur van de partners weinig of geen rol. De familie van de vrouw ontving goederen en/of geld zodat we van een “koophuwelijk” kunnen spreken.

De overeenkomst werd vooraf door de familiehoofden afgesloten. Er kon pas getrouwd worden na de overhandiging van goederen en/of geld. Pas na de bijslaap tijdens de huwelijksnacht was het huwelijk rechtsgeldig. Het tweederangshuwelijk kon met de toestemming van de vrouw voltrokken worden, terwijl de goedkeuring van de ouders niet vereist was. Er werd tussen de betrokken families dan ook geen overeenkomst afgesloten, zodat er in dit geval geen sprake was van een “koophuwelijk”. Huwelijken bij de Germanen waren niet noodzakelijk monogaam. De mannen mochten er concubines op na houden. Net als bij de Romeinen was een te nauwe verwantschapsgraad een beperking om te huwen. Werde er niettegenstaande dat wel gehuwd dan volgde een ontbinding. Eventuele kinderen uit dergelijke relaties kregen bovendien het etiket “onwettig” opgekleefd. Ook incest was een restrictie om te huwen. Werde er toch gehuwd, dan volgden zware boetes. Werde huwen en kinderen krijgen bij de Romeinen als een burgerplicht gezien, dan was bij de Germanen de voortplanting de voornaamste functie van het huwelijk. Bleef het huwelijk kinderloos, dan was dit een grond tot echtscheiding. Het eerste huwelijksjaar werd als een proefjaar beschouwd. Werde de vrouw tijdens het eerste jaar zwanger, dan werd het voor de man moeilijker te scheiden. De bijslaap, dit is de consumptie van het huwelijk, was van levensbelang bij een huwelijk. Verder moest er een wil en intentie zijn tot permanente unie, wat een belangrijk onderscheid was met het concubinaat.(12)

Karolingische tijd

In de Karolingische tijd bleef de spanning tussen het wereldlijk en het kerkelijk huwelijk ongewijzigd. De Karolingers stelden voorop dat het wereldlijk huwelijk tot doel had het voortbrengen van erfgenamen, terwijl het kerkelijk huwelijk er vooral was om de menselijke lusten te beteugelen. Wel was er een toenemende bemoeienis van de Kerk in verband met het huwelijk waar te nemen. Een actieve instemming van beide partijen leidde tot een wettig huwelijk. Gratianus stipuleerde in zijn *Decretum* uit 1140 dat instemming het enige element was dat nooit aan een wettig huwelijk mocht ontbreken. De instemming diende wel te worden gekoppeld aan de *copula carnalis*, dit is de bijslaap, en aan de onmisbare echtelijke liefde. In de periode 1000-1500 waren clandestiene huwelijken gemeengoed. Door een boete te betalen kon de verplichting van een kerkelijk huwelijk worden afgekocht. Het huwelijk was voor de middeleeuwse theologen de beteugeling van de als gevaarlijk beschouwde menselijke seksualiteit. Dat is ook de reden waarom het zo lang duurde vooraleer de huwelijksluiting werd beschouwd als iets waaraan de clerus moest deelnemen. Na 1000 werd de priesterzegen, die overigens thuis werd gegeven, meer gangbaar. Zoals reeds eerder gezegd duurde het tot 1215 vooraleer de aanwezigheid van een (parochie)priester verplicht werd. Hugo van Sint-Victor vond omstreeks 1130 dat het huwelijk een sacramenteel karakter had om twee redenen: 1) de liefde tussen man en vrouw is het

NEERLANDICE.

De H. Kerk verlangt of beveelt zelfs, dat de priester eenige 133 zaken uiteenzette voor hen, die in het huwelijk gaan treden. Ik zal thans daartoe overgaan.

I. De voornaamste doeleinden van het huwelijk zijn: 1° de voortbrenging van kinderen; 2° de wederzijdsche hulp der echtelieden.

II. Met betrekking tot het eerste doel zijn den gehuwden meerdere zaken geoorloofd, andere verboden.

1. *Wat is U geoorloofd?* 1° Het huwelijksgebruik, gelijk het genoemd wordt, dat bestaat in de vereeniging der lichamen. Hierbij moet ge in acht nemen, dat de vrouw behoort onder te

¹. Ita practice; theoretice perfectius ita: Tum *primum* aut aliquantum aquae super vesiculam effundere aut ipsam vesiculam in aquam pelvis immergere debes, interim etc.

². Cfr. *Rath*, Institutiones de Sacramentis in genere necnon de Baptismo et Confirmatione, n. 419.

Afb. 2. Aanhef van de Nederlands gestelde regels (zie afb. 1).

symbool van de gemeenschap tussen God en de menselijke ziel en 2) de lichamelijke band tussen man en vrouw vertegenwoordigt de verbinding tussen Christus en de Kerk. De strijd tegen de Katharen, vandaar het woord ketters, droeg er toe bij dat het huwelijk in theologische kringen meer waardering kreeg. De Katharen ontkenden dat het huwelijk noodzakelijk was. Bijgevolg beschouwden de Katharen het huwelijk niet als sacrament.(13)

Het principe in de vroeg-christelijke cultuur is dat er kon gehuwd worden met onderlinge toestemming. De aanwezigheid van een priester was in die tijd niet vereist. Ook hier was het doel de voortplanting. De gehuwden waren hun volledige huwelijksleven wel aangewezen op een seksuele partner.(14)

In 1215 voert het Vierde Lateraans Concilie de drie bannen van op de preekstoel in. Dit betekende dat het huwelijk gedurende drie opeenvolgende dagen vanop de kansel wereldkundig werd gemaakt. In dit concilie werd ook bepaald dat er pas mocht worden gehuwd vanaf een verwantschap in de vierde graad.

Het Concilie van Trente verplichtte bij de huwelijksvoltrekking de aanwezigheid van een priester en twee getuigen. Eeckhoudt ziet hierin een middel van de Kerk om in te gaan tegen de invloed van de ouders en familieleden bij de huwelijksluiting. De argumentatie in dit verband is echter niet duidelijk. Dit concilie bepaalde dan weer dat mocht gehuwd worden vanaf de derde graad van verwantschap. Dat een goed huwelijk nodig was bij rijke

liggen en op den rug. Zonder reden geschiede het niet op andere wijze. 2° Verder is geoorloofd alles, wat ter voorbereiding van het huwelijksgebruik noodig of dienstig is, als wederzijdsche aanrakingen enz.

2. *Wat is U verboden?* 1° Elk dusdanig gebruik van het huwelijk, dat de voortbrenging van een kind niet kan plaats hebben. Mocht derhalve iemand U aanraden het aantal kinderen op onnatuurlijke wijze te beperken, dan moet ge dien raad afwijzen. Vertrouw op de Goddelijke Voorzienigheid. Als Deze u kinderen schenkt, zal Zij het U bij de opvoeding daarvan niet aan de noodige hulp laten ontbreken. 2° Verder is het verboden elkander tot hevige gevoelens op te wekken, tenzij ge tot het huwelijksgebruik kunt en wilt overgaan.

III. Het huwelijksgebruik is niet alleen geoorloofd, maar ook verplichtend, als het door een van beiden ernstig gevraagd wordt. Dan moogt ge het niet weigeren, tenzij een gewichtige reden, b. v. ziekte u verontschuldigt.

IV. Als de goede God uw huwelijk gezegend heeft, vermijde de vrouw zorgvuldig alles, wat het kind zou kunnen schaden, als daar zijn: zeer zware arbeid, het dragen van zware lasten, hevige uitwendige of innerlijke bewegingen, inspannend fietsen, hevige toorn of hevige droefheid. Ook de man moet met dien toestand der vrouw rekening houden, en dan vooral haar geen groote droefheid veroorzaken. Eindelijk moeten beiden den goeden God vurig bidden, dat hun kind levend geboren worde en de weldaad van het h. doopsel ontvange.

V. Thans moet ik enkele zaken bemerken, met betrekking tot het h. doopsel.

1. *Moet het kind altijd gedoopt worden?*

Altijd; ook bij *miskraam*, d. i. wanneer de vrucht, het kind, afkomt voor den tijd; ook al heeft het kind nog geen mensche-lijke gedaante, ook al geeft het geen teeken van leven, ook al is de vrucht nog door vliezen omsloten.

2. *Wie moet het kind doopen?*

a) In gewone omstandigheden, als een kind gezond ter wereld komt, moet het gedoopt worden in de kerk en door den priester.

Afb. 3. Vervolg van de tekst in afb. 2. Na dit volgen nog twee bladzijden over de 'nooddoop' om doodgeboren vruchten, belast met de erfzonde, alsnog te redden van de hellestraf.

lui is een evidentie. Dat de invloed van de ouders hierin belangrijk was is eveneens vanzelfsprekend. Ten eerste vonden die ouders dat zij wisten wat het beste was voor hun kinderen. Huwelijken waren nochtans belangrijk om

op te klimmen op de sociale ladder. Trouwen bracht ook mee dat het netwerk van de gehuwden werd uitgebreid.(15) Philippe Godding stelt dat de vrouw vanaf haar huwelijk handelingsonbekwaam was. Zijn collega Dirk Heirbaut stelt echter dat de vrouw door haar huwelijk handelingsonbevoegd werd. Hij bedoelt dat de vrouw handelingsonbekwaam was tot haar man niet meer in staat was haar juridisch te vertegenwoordigen of wanneer voor de partners tegengestelde belangen optraden. Op dergelijke momenten had de vrouw wel degelijk de bevoegdheid op te treden in rechtshandelingen.(16)

De lange zestiende eeuw

De periode 1450-1650, ook wel de lange zestiende eeuw genoemd, valt samen met godsdienstoorlogen, beeldenstorm en de reformatie. Protestantisme en calvinisme staken de kop op, in onze contreien vonden hagepreken plaats. Van meet af aan was het duidelijk dat de protestanten en de calvinisten het huwelijk niet als sacrament beschouwden. Voor de 16de eeuw stoelde het kerkelijk huwelijk op een zwakke basis die door de reformatie nog verder werd uitgehold. De zwakke basis kwam er bij gebrek aan duidelijkheid over de verhouding tussen het kerkelijk en wereldlijk gezag in verband met de huwelijksluiting. Het Concilie van Trente probeerde een antwoord te bieden.

28

Luther en Calvijn legden heel veel nadruk op de verloving. Een verloving aangegaan zonder ouderlijke toestemming was nietig. Volgens beide heren was deze toestemming onontbeerlijk. Het aangaan van een huwelijk werd tijdens de reformatie beschouwd als een rationele beslissing. Hartstocht was een slechte basis voor een goed huwelijk. Hartstocht vergrootte ook de kans dat een verliefd koppel snel genoeg kreeg van elkaar. Huwelijken uit financiële overwegingen werden eveneens afgewezen. Grote leeftijdsverschillen tussen de partners waren eveneens uit den boze. Wat wel belangrijk was, onontbeerlijk zelfs, was de toestemming van beide families. Bijgevolg werden de beste huwelijken voltrokken tussen mensen van de zelfde godsdienst en een gelijkwaardige sociale achtergrond. Wederzijds respect was onontbeerlijk. Dat moest er zijn om samen moeilijke tijden te doorstaan. In Nederland waren katholieken verplicht voor het stadhuis te trouwen. Woonden zij in een gehucht zonder schout dan moesten zij hun huwelijk door een predikant laten inzegenen.(17)

Napoleon & co

Op 5 december 1781 vaardigt keizer Jozef II een besluit uit dat bepaalde dat voortaan alleen bisschoppen huwelijksdispensaties mochten verlenen. Jozef II had het niet zo op de Kerk begrepen en op 28 september 1784 vaardigde

hij een edict uit met twee belangrijke regels. Vooreerst werd het huwelijk omgevormd tot een louter burgerlijk contract waarvoor alleen burgerlijke rechtbanken bevoegd waren. Na het burgerlijk gedeelte volgde de voltrekking voor de kerk.(18) Voorts hadden jongeren onder de vijftienving jaar (= minderjarig) de toelating van de ouders nodig om te mogen huwen. Weigerden de ouders deze toestemming kon de huwelijkskandidaat naar de rechtbank trekken in een poging om alsnog de toestemming van de rechter te krijgen.(19) In 1791 echter schroefde keizer Leopold II de huwelijkswetten van Jozef II terug.(20)

Ondertussen was de Franse Revolutie een feit en werd, eveneens in 1791, in Frankrijk het burgerlijk huwelijk ingesteld dat diende te worden voltrokken voor de ambtenaar van de burgerlijke stand. Professor Batbie schrijft: ... *la séparation de la religion et du civil a été faite d'une manière excessive, et que les législations ont cédé à une réaction extrême contre la puissance du clergé.* (21) Deze wetgeving zal mettertijd naar onze contreien overwaaien, al werd deze nieuwigheid niet overal even goed ontvangen. In 1803 nam Napoleon een besluit dat in het Franse burgerlijk wetboek van 1804 werd opgenomen. Voortaan was het gezin opnieuw de hoeksteen van de maatschappij. De napoleontische wetgeving zal overigens in ons land nog lange tijd gehandhaafd blijven. Zelfs tot na de onafhankelijkheid in 1830 zal de Code Napoleon in ons land worden gebruikt.(22)

Beperkingen en beletselen

Men kon echter niet zo maar in het huwelijksbootje stappen. Er waren immers nogal wat zogenaamde huwelijksbeletselen. Om te beginnen waren er de verbiedende. Die leidden echter niet tot ongeldigheid van het huwelijk. Het overtreden kon wel bestraft worden met een boete. Zo waren er bepaalde periodes in het jaar waarin van trouwen moest worden afgezien. De vasten was zo een periode, evenals de advent. Naast de verbiedende waren er ook nog de vernietigende huwelijksbeletselen. Zoals het woord het zegt brachten deze beletselen de nietigheid van het huwelijk teweeg. Zo mocht men huwen van zodra de betrokkenen de leeftijd hadden bereikt om seksuele betrekkingen te hebben. Dit begrip was natuurlijk rekbaar en voor interpretatie vatbaar. Impotentie werd trouwens aanzien als een grond tot nietigverklaring van het huwelijk. Verder moesten beide partners tot het katholiek geloof behoren. Wanneer een van beide partners niet tot het katholiek geloof behoorde was dat een huwelijksbeletsel. Betrokken persoon was immers niet gedoopt. Daarmee wordt gestipuleerd dat gedoopt zijn een van de essentiële vereisten was voor het afsluiten van een huwelijk. Bigamie was des duivels en dus uitgesloten. Zolang de partner uit het eerste huwelijk nog leefde was een tweede huwelijk onmogelijk. Personen die de gelofte van kuisheid hadden afgelegd, personen die waren toegetreden tot een religi-

euze orde en elke man die de wijding van subdiaken had ontvangen werden verboden te trouwen. De afwezigheid van instemming met het huwelijk was een vernietigend huwelijksbeletsel, net als het gebruik van geweld overigens. Ook incest behoorde tot de categorie van huwelijksbeletselen die de vernietiging van het huwelijk meebrachten. Later zullen we uitgebreid op dit onderwerp terugkomen. Ook spirituele verwantschap behoorde tot de zelfde categorie.(23)

Clandestiene huwelijken

In de middeleeuwen, voor het Concilie van Trente (1545-1563) was er slechts een voorwaarde voor een geldig huwelijk: de personen in kwestie dienden tegenover elkaar huwelijksbeloftes uit te spreken. Er waren twee soorten, maar elk met een bijzondere intentie: 1. *verba de praesenti*: de partners spraken de werden "Ik trouw met u" uit en waren vervolgens getrouwd; 2. *verba de futuro*: gepaard gaand met het uitspreken van de woorden "Ik zal met u trouwen" waardoor het koppel verloofd was om kort daarna te huwen. De verloving werd in een huwelijk omgezet nadat ze samen hadden geslapen en met elkaar seksuele omgang hadden gehad, de zogenaamde bijslaap. De huwelijksbeloftes konden openbaar gedaan worden, maar ook in het geheim afgesloten. In het laatste geval was er sprake van een clandestien huwelijk. Hoe dan ook, in beide gevallen was er sprake van een geldig huwelijk. Pas vanaf het Vierde Lateraans Concilie (1215) werd er een duidelijke voorkeur geuit voor het openbaar uitspreken van de verbintenissen. Nochtans blijven clandestiene huwelijken nog lange tijd bestaan. Het aangaan van een clandestien huwelijk zal trouwens voor problemen zorgen bij een eventuele scheiding. Geen van beide partners kon immers bewijzen dat er huwelijksbeloftes waren uitgesproken.

Ten gevolge van het Concilie van Trente werd het Tametsi-decreet uitgevaardigd waarbij werd gedecreteerd dat clandestiene huwelijken niet langer als geldig werden getolereerd. Een andere bepaling uit het Tametsi-decreet was dat het huwelijk met drie bannen kenbaar moest worden gemaakt. Op die manier kregen opposanten de kans zich tijdig tegen het aangekondigde huwelijk te verzetten. Nog volgens het zelfde decreet diende voortaan te worden gehuwd in het bijzijn van een priester en twee getuigen. Het grote gevolg van dit decreet was dat de clandestiniteit verschoof van het huwelijk naar de huwelijksbelofte. Door het feit dat de huwelijksbelofte niet werd uitgesproken in het bijzijn van getuigen kon die dus gemakkelijk ontkend worden. Dit gaf dan weer aanleiding tot rechtszaken.(24) Maar op dit onderwerp gaan we verder in deze bijdrage door.

Schaking

Een bijzonder fenomeen in het huwelijksgebeuren was het schaken van de geliefde.

In de 12de eeuw stelt de Katholieke Kerk het principe van de consensualiteit centraal in de wetgeving in verband met het huwelijk. Dit was een canonieke bepaling met ver strekkende gevolgen. Dit druiste immers in tegen het gewoonterecht dat voornamelijk de bescherming van het familiebezit voor ogen had. Schaking was dan ook een “prachtig” middel om een clandestien huwelijk aan te gaan, wat eigenlijk tegen de vigerende wetgeving inging.

Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw vaardigden overheden vaak strenge wetten uit ter bestraffing van schaking. Deze wetten maakten echter een onderscheid tussen schaking met of zonder toestemming van de vrouw. Sommige onderzoekers zien het laat-middeleeuws huwelijk als een familie-alliantie waarbij diegenen die huwden onderwerp waren van een transactie. Door sommige historici wordt schaking beschouwd als een middel door jongeren aangewend om in te gaan tegen de geldende huwelijksnormen en tegen het ouderlijk gezag. De jongeren achtten de persoonlijke keuze en de affectie die ze voor elkaar voelden veel belangrijker. Andere historici zagen de schaking waarbij de vrouw het slachtoffer was een fenomeen waarbij de familie van de man een middel had gevonden om hun sociaaleconomische positie te verbeteren. Deze historici maakten ook het onderscheid tussen de schaking met toestemming van de vrouw en de schaking tegen de wil van de vrouw. De strenge strafbepalingen, soms werd executie uitgesproken, werden zelden gevolgd. In het Leuvense werden in verband met schaking volgende straffen uitgesproken:

- doodstraf	1,80 %
- verbanning/bedevaart (25)	30,63 %
- compositie	63,96 %
- geen veroordeling	3,60 %

Deze percentages zijn gebaseerd op een totaal van 111 gerechtelijke uitspraken. Bedevaarten gingen meestal richting Cyprus, Rome, Milaan en Santiago de Compostella. Compositie was een soort minnelijke schikking. Minnelijke schikkingen werden in de late middeleeuwen algemeen aanvaard en was een volledig legale praktijk. De compositie was echter niet mogelijk wanneer iemand een aanklacht had ingediend. Compositie was voor de meier of baljuw altijd interessant. Hij kreeg immers een deel van het geld. En het ging soms om enorme bedragen. In Leuven werd er een compositie bedongen die gelijk stond aan het loon voor 4 jaar en 50 dagen van een meester-metselaar. Geen klein bier dus! Het schaken van een meerderjarige vrouw die daar ook mee instemde werd niet bestraft. Het schaken van minderjarige vrouwen/meisjes,

ook al stemden ze in, was hoe dan ook strafbaar. Een belangrijk element in dit verhaal was het schreeuwen. Vrouwen die werden geschaakt konden beginnen schreeuwen. Het schreeuwen moest echter door getuigen worden bevestigd. Ook wanneer meerderjarigen schreeuwden werd de schaking strafbaar. Men ging er van uit dat iemand die schreeuwde zijn instemming niet had gegeven. Het grote probleem was natuurlijk het vinden van betrouwbare getuigen.(26)

Rapt de séduction

De *rapt de séduction* is een fenomeen dat vergelijkbaar is met de schaking. Ricard omschrijft de “rapt” als een misdaad die werd begaan tegen het ouderlijk gezag. Het gaat om de ontvoering van een minderjarig persoon, met de toestemming van deze persoon, met het doel deze te huwen zonder dat de ouders van de ontvoerde hier kennis van hadden. In Frankrijk werd de “rapt” met de doodstraf bestraft, zowel voor de ontvoerder als voor de ontvoerde (Ordonnance de Blois, 1579). Gratie werd in deze gevallen nooit verleend. De *rapt de séduction* is niet te verwarren met de *rapt de violence* en de *rapt de viol* die gepaard gingen met het gebruik van geweld.(27)

Ook Godding noemt de *rapt de séduction* een heftige reactie van jongeren tegen hun familie. Stedelijke autoriteiten in Vlaanderen trachtten dit fenomeen dan ook al zeer vroeg te bestrijden. Zo vaardigde Biervliet al in 1194 een keure uit ter bestrijding van deze voorvallen, wat er op wijst dat het toch als ernstig werd aanzien. In 1230 volgde Ieper, in 1275 Grimbergen en in 1278 vaardigde Brugge een gelijkaardige keure uit. Godding ziet de oorsprong van de “rapt” in de Kerk die uitging van de onderlinge toestemming van de huwelijkskandidaten en in het feit dat de ouders en hun families druk legden op de burgerlijke autoriteiten om tegen het standpunt van de Kerk in te gaan. De stedelijke autoriteiten moesten er maar voor zorgen dat jongeren niet konden trouwen zonder toestemming van de ouders. De autoriteiten spraken dan ook zware straffen uit: doodstraf, boetes, verbanning en het aanslaan van goederen. Er werden natuurlijk zwaardere straffen uitgesproken wanneer de ontvoerde minderjarig was of wanneer de ontvoerde nog niet klaar was om te huwen. Ging het om een ontvoerde vrouw dan werden alle goederen haar ontzegd en werd ze uit haar erfenisrechten ontzet.(28)

Het woord “rapt” komt van het Latijnse woord *raptus* wat steeds een negatieve seksuele connotatie heeft en duidt op verkrachting, maar in deze context betekent het ontvoering, schaking.(29) *Séduction* betekent, vertaald, verleiding. In de 17de eeuw ging het hierbij echter om een daad om invloed op iemand uit te oefenen. Daardoor wordt die andere afhankelijk van de verleider. Hierdoor krijgt de verleider een zekere machtspositie ten opzichte van de andere. Ook hier dus weer een negatieve connotatie.(30)

Volgens De Munck was de “rapt de séduction” een familiale maar vooral opportunistische huwelijksstrategie waarvan in eerste instantie vrouwen het slachtoffer werden. Ouderlijke dominantie en gearrangeerde huwelijken waren in de achttiende eeuw schering en inslag. De “rapt” kende dan ook een piek in het derde kwartaal van de 18de eeuw. Tussen 1750 en 1770 waren enkele karakteristieken van de “rapt” gewijzigd. Plotseling waren de vrouwen niet meer de verleide partij, maar werden zij ook de actieve verleidsters. In het begin van de 18de eeuw werden straffen vooral opgelegd aan de verleidende partij. Naarmate de eeuw vorderde werden ook meer en meer straffen opgelegd aan diegenen die verleid werden. Waarschijnlijk vertrok men van het principe van uitlokking. In elk geval leidde de “rapt” tot een grote tweespalt tussen kerkelijke en wereldlijke overheden. De Kerk ging daarin soms zover dat ze de jongeren fysiek buiten het bereik van de ouders hield door ze onderdak in een klooster te geven tot het huwelijk een feit was. Ouders trokken met hun grieven naar de burgerlijke overheid, wat tot processen leidde. Het resultaat van dergelijke processen hing grotendeels af van het machtsevenwicht tussen de kerkelijke en de wereldlijke autoriteiten. Dit complexe conflict bereikte op het einde van het Ancien Regime zijn hoogtepunt. Zo trok de Brugse magistraat in 1763 met al haar grieven naar Wenen voor een oplossing. In de Oostenrijkse Nederlanden werden tussen 1700 en 1784 negentig gerechtelijke dossiers geopend naar aanleiding van een “rapt de séduction”.(31)

Incest

Hiervoor hebben we gezien dat incest een van de huwelijksbeletselen was. Incest werd vroeger veel ruimer bekeken dan nu. Mayke De Jong (32) haalt in dit verband het verhaal aan van Stefanus, graaf van Auvergne. Stefanus was verloofd met de dochter van graaf Regimund. Hij zou haar ook huwen tot het ogenblik dat hij er achter kwam dat hij vroeger een relatie had gehad met een bloedverwante van zijn verloofde. Het aanstaande huwelijk kon niet doorgaan omdat Stefanus zich schuldig zou maken aan incest.

Het woord incest komt van het Latijn *incestum* of *incastum* wat onkuis betekent.

In de 7de eeuw vaardigden de Germaanse heersers verordeningen uit in verband met incest. Zij en niet de Kerk probeerden dus het probleem te beheersen. Hun wetgeving bepaalde dat pas vanaf de zesde graad volgens de Romeinse telling, dit is achterneef en -nicht, mocht worden gehuwd. Expliciet werden volgende personen genoemd waarmee men niet kon huwen: de weduwe van de broer, zuster van de overleden echtgenote, de weduwe van een oom langs vaders- of moederszijde, of een stiefdochter. Als verantwoording voor de houding steunden zij op de bijbel, meer bepaald op Leviticus 8,7-20.

Echter Lev. 8,7-20 maakt huwen met de weduwe van de broer tot een heilige plicht. Op de vraag waarom men geslachtelijke omgang tussen verwanten verbood kwam geen bevredigend antwoord. Jack Goody (33) ziet hierin een middel om de aristocratie er van te weerhouden legitieme erfgenamen voort te brengen. David Herlihy (34) ziet in de verboden een middel om de vrouwen te laten circuleren, terwijl G. Duby (35) denkt dat de verordeningen door de clerus werden aangegrepen om grip te krijgen op de huwelijksluiting bij leken. Alhoewel de regeling tot het vermijden van verwantenhuwelijken van bovenaf werd opgelegd werd ze toch door de basis ondersteund.(36)

Verder mag ook niet vergeten worden dat er naast het fysieke ook geestelijke verwantschap als incest werd beschouwd. Een klassiek voorbeeld hierbij was de meter of de peter. De incestwetgeving bood dan ook ongekende mogelijkheden tot echtscheiding. Bij voorbeeld: de vader wordt peter van zijn eigen kinderen. De ouders kunnen niet langer getrouwd blijven, want het ging hier immers om incest.(37) Incest was in de middeleeuwen dan ook meest gangbare “methode” om dispensatie van het verbod op echtscheiding te krijgen. (38)

“Zijn jullie nog steeds bereid te scheiden?”: de echtscheiding

34

Dit was de vraag die de rechter stelde, medio jaren 1990, bij een echtscheiding met onderlinge toestemming. Maar laten we even nagaan hoe het er veel vroeger aan toe ging.

In de paragrafen over het huwelijk hebben we gezien dat de visie van de Katholieke Kerk domineerde in deze materie. Op het gebied van echtscheidingen was dat niet anders. De Kerk beschouwde het huwelijk als een sacrament. Dit hield in dat een monogaam huwelijk onontbindbaar was en is. Nochtans werden voor de 9de eeuw overspel door de vrouw en kinderloosheid als echtscheidingsgronden erkend. De 9de-eeuwse bisschoppen veegden deze twee grondslagen tot echtscheiding van tafel. Eind 9de eeuw was de scheiding van tafel en bed wel mogelijk. (39)

Tot in de 12de eeuw was de bevoegdheid van de kerkelijke rechtbanken het bepalen of er gronden waren waarop een huwelijk kon worden ontbonden. In de regel was dat incest. Overspel door de man, overigens alleen overspel met de wettige echtgenote van een andere man, werd door de Kerk veroordeeld maar was geen grond voor een echtscheiding. (40)

In het 15de-eeuwse Gent aarzelden de poorters niet om bij huwelijkspekrielen kerkelijke en wereldlijke rechtbanken in te schakelen. Volgens die poorters was de scheiding van tafel en bed een laagdrempelige procedure in tegenstelling tot de nietigverklaring van het huwelijk die er pas kwam na een onderzoek en het voorleggen van bewijzen van de aanwezigheid van een

of ander huwelijksbeletsel. Bij een nietigverklaring van een huwelijk in het canoniek recht werd het huwelijk beschouwd als nooit te hebben plaatsgevonden. Verzoeningen waren totaal uitgesloten. Eventueel kon de toestemming worden gegeven tot het aangaan van een nieuw huwelijk. We moeten er echter ogenblikkelijk aan toevoegen dat nietigverklaringen niet frequent voorkwamen. De officiaal, zeg maar de voorzitter van de kerkelijke rechtbank, onderzocht grondig of de aanklacht de test van het onderzoek kon doorstaan. Twijfelde de officiaal werd een vonnis uitgesproken waarin de bestending van het huwelijk naar voor werd geschoven. De Gentse *costumen* zwijgen over de materiële gevolgen voor een nietig verklaard huwelijk. De gronden waarop een nietigverklaring kon worden uitgesproken waren onder andere: affiniteit en onwettige geslachtsgemeenschap, daarnaast ook *ligamen* en impotentie en tot slot spirituele verwantschap waarbij de vader peter was van een kind van zijn vrouw uit een eerder huwelijk. In se ging het dus om incest. *Ligamen* waren meerdere door de officiaal bij vonnis vastgestelde huwelijksbanden. Op de keper beschouwd was het resultaat dus bigamie en dat was uiteraard niet toegelaten. Na het Concilie van Trente zal deze grond tot nietigverklaring stilletjes verdwijnen.

Maar hoe ging het dan verder? Wie kreeg wat toebedeeld? De *katelen*, dit zijn grosso modo de roerende goederen, werden 50/50 of volgens een andere sleutel tussen de ex-echtgenoten verdeeld. Dan zijn er uiteraard ook nog de *propres* of de patrimoniale goederen. Die waren door de respectieve huwelijkspartners in het huwelijkspatrimonium ingebracht. Bij het uitspreken van de nietigverklaring werden deze goederen niet verdeeld maar gingen ze terug naar diegene die ze inbracht of erfde. Een nietigverklaring van een huwelijk betekende dan ook heel dikwijls een materiële achteruitgang. (41)

Zoals reeds herhaalde malen gezegd had de Kerk heel wat te vertellen wanneer het ging over huwen en scheiden. De Kerk waagde daarbij soms de burgerlijke kant van de zaak te overheersen, wat door de wereldlijke autoriteiten helemaal niet kon gesmaakt worden. Naast de nietigverklaring van het huwelijk kon de Kerk ook een scheiding van tafel en bed uitspreken. Hoe werden de goederen in dit geval verdeeld? Keren we even terug naar het 15de-eeuwse Gent. Volgens Van Melkebeek hullen de normatieve bronnen, waarmee ze in grote mate de *costumen* bedoelt, zich in een compleet stilzwijgen, zodat het opdoen van de wetenschappelijke kennis in verband met de boedelverdelingen bij scheidingen van tafel en bed werd gehinderd. In het klassiek canoniek recht werd een scheiding van tafel en bed toegestaan in geval van overspel en ketterij. Later werden daar bijgevoegd de wreedheid en de onverenigbaarheid van karakter. Hoe dan ook, het huwelijk bleef bestaan, maar er blijft een verbod om opnieuw te huwen. De huwelijksplichten werden tijdelijk opgeheven en het huwelijksvermogen werd ontbonden. De verdeling gebeurde op de zelfde manier als bij een nietigverklaring. Doordat de vrouw niet langer onder voogdij van haar man stond werd ze opnieuw

handelingsbekwaam. (42)

In 1560 vluchtten Antoenys de Reus (ex Kortrijk) en zijn vrouw Lijksen naar Londen. Zij hadden immers sympathie opgevat voor het protestantisme. Antoenys bekende dat hij vroeger met een andere vrouw *huis had gehouden* met wie hij twee kinderen had. Hij was er echter van overtuigd dat deze eerste huwelijksbelofte ongeldig was omdat ze gedaan was in ongelof. De vrouw in kwestie was katholiek en was dat ook gebleven. Antoenys de Reus kreeg onder zijn voeten omdat hij nooit bij zijn eerste vrouw had mogen weggaan, ook al was en bleef zij katholiek. Calvijn raadde vrouwen aan bij hun katholieke man te blijven ook al werden ze mishandeld wegens hun protestants geloof. De vrouw mocht in dergelijke gevallen haar man alleen verlaten als haar leven in gevaar was. Het Concilie van Trente maakte in de Katholieke Kerk een echtscheiding principieel onmogelijk. Het samenwonen kon wel tijdelijk worden opgeschort en dit wanneer het huwelijksleven ondraaglijk was geworden. Verder werd de scheiding van tafel en bed mogelijk. Geldige redenen waren overspel en mishandeling. Protestanten zagen dan weer twee gronden voor een echtscheiding, namelijk overspel en de kwaadwillige verlating. De Church of England bepaalde dat een echtscheiding alleen door het parlement kon worden uitgesproken. Dit was uiteraard een omslachtige en dure aangelegenheid die alleen voor de elite was weggelegd. In Nederland maakte de Politieke Ordonnantie uit 1580 echtscheidingen mogelijk op basis van overspel of kwaadwillige verlating. Dat hebben we hiervoor al gezien, maar er kwam een grote “maar” aan te pas. De predikant en de ouderlingen van de plaatselijke kerk probeerden het huwelijk te redden, soms tegen beter weten in. Mislukten alle pogingen, dan werd de zaak doorverwezen naar de wereldlijke overheid. (43)

Er zijn al heel wat gronden voor een echtscheiding de revue gepasseerd, maar soms moest het echt niet ver te worden gezocht. Een slechte adem was al voldoende om de echtscheiding aan te vragen. Jacques de Boosere was getrouwd met Cristynken Wellecome. Beiden waren afkomstig uit Gits (West-Vlaanderen). Na vier maanden huwelijk trok Jacques naar de geestelijke rechtbank te Brugge. Zijn vrouw had een stinkende adem en *heeft gheen huys connen houden*. Cristynken voerde als verdediging aan dat ze die slechte adem al lang voor het huwelijk had en dat ze dat niet kon verbeteren, en *alsoo dheeschere daeromme de verweereghe seere is mishachtende ende daghe-lycx daeromme batementende ende haere ruyse doende*. Spijtig genoeg is de uitslag van dit geding niet gekend. (44) Volgens Kloek trad in de tweede helft van de zeventiende eeuw de emotionalisering van het gezinsleven in. (45) Dit zal ongetwijfeld zijn belang en invloed hebben gehad bij het huwen. Het rationele verdween stilletjes aan. Liefde kwam in de plaats.

Door de Franse grondwet van 1791 werd het burgerlijk huwelijk erkend. Door de wet van 1792 en het decreet van 22 april 1794 viel er in Frankrijk een sterke toename van het aantal echtscheidingen te noteren. In 1795 werden

de Zuidelijke Nederlanden definitief bij Frankrijk ingelijfd. Een civielrechtelijke eenmaking drong zich dan ook op. In 1804 werd de echtscheidingswet enigszins teruggeschoefd. De Code Napoleon (1804) bleef gedurende de Hollandse periode, zowel in België als in Nederland, in gebruik.

Het Concilie van Trente voerde de verplichting in parochieregisters bij te houden. Op 17 juni 1796 werden de registers van de burgerlijke stand officieel ingevoerd. De wet van 20 september 1792 somde de echtscheidingsmotieven op: onverenigbaarheid van karakter, onderlinge toestemming, een van de partijen was krankzinnig, er waren criminele misdrijven begaan en de verlaten. Voor al deze motieven dienden de bewijzen te worden voorgelegd aan de zogenaamde *Tribunal de la Famille*. Ondanks het feit dat Gent de hoofdplaats was van het Scheldedepartement heeft deze stad nooit een familie-rechtbank gehad. Op 22 april 1794 werd een decreet uitgevaardigd dat een echtscheiding kon worden uitgesproken wanneer kon worden bewezen dat de partners al zes maanden van elkaar gescheiden leefden. In 1804 werden de echtscheidingsgronden opnieuw opgesomd en die verschilden nogal van het lijstje uit 1792: fysieke mishandeling, na ontorende straffen, na criminele straffen en bij onderlinge toestemming. Een echtscheiding met onderlinge toestemming was echter een dure en langdurige procedure. Er moest aan nogal wat voorwaarden worden voldaan. Zo moest de man minimum 25 jaar oud zijn (geen maximumleeftijd), terwijl de vrouw minimum 21 jaar oud moest zijn, maar niet ouder dan 45 jaar oud mocht zijn. Bovendien moest het huwelijk minimum twee jaar en maximum 20 jaar geduurd hebben. Nog een nieuwigheidje was dat de echtscheiding pas formeel was na overschrijving van het vonnis in de registers van de burgerlijke stand. De napoleontische echtscheidingswetgeving werd in de Zuidelijke Nederlanden pas in 1807 officieel van kracht. L. Eeckhoudt vergeleek de echtscheidingscijfers van een aantal steden en van een aantal plattelandsgemeenten. In de periode 1796-1830 werden in Antwerpen 0,17 % van de huwelijken (16.667) ontbonden. Voor Brussel was dit 0,66 %. Het verschil in reële aantallen werd in de loop van de jaren kleiner. De auteur maakt ook een vergelijking tussen Antwerpen/Brussel (samen) en Gent/Brugge (samen) over de periode An V-1814. In Antwerpen/Brussel werd er in 11,89 % van de gevallen gescheiden. In Gent/Brugge was dit slechts 7,21 %. Op het platteland waren de cijfers nog lager. In de bestudeerde periode (1796-1830) kwamen in Beveren, Temse en Waasmunster geen echtscheidingen voor. In de latere steden Lokeren en Sint-Niklaas en ook in Aalst en Sinaai werden slechts 1,12 % aan echtscheidingen (t.o.v. de huwelijken) genoteerd. (46)

In de eerste jaren na de Franse Revolutie bestond de eerstegraads rechtspraak wat een arbitrale rechtspraak was. Dit betekende dat de partijen in overleg hun rechters aanduidden. Die uitspraak was in principe niet vatbaar voor beroep of cassatie. Gent kende geen familierechtbanken maar wel zogenaamde "successieve familieraden". Deze raden waren nodig voor het bekomen van

een echtscheiding door onderlinge toestemming (W20.09.1792). (47)

De Code Civil boog zich over de vraag, ja of neen, en binnen welke grenzen en op welke gronden de ontbinding van het huwelijk bij wet moest worden toegestaan. Een echtscheiding moest voorkomen dat een ontspoord huwelijk de gevestigde maatschappelijke orde, de goede zeden, de eer en het leven van de onschuldige echtgenoot of echtgenote in het gedrang werd gebracht.

Afb. 4. Om aan het huwelijk te beginnen kon je voor raad bij de kerk terecht.

In 1816 wordt de vrij liberale napoleontische wetgeving inzake echtscheidingen afgeschaft. In 1838 gaan de Nederlanders nog verder. In dat jaar verdwijnt daar de echtscheiding met onderlinge toestemming uit hun burgerlijk wetboek. De echtscheiding wegens bepaalde oorzaak werd door de Nederlandse wetgevers aan strengere voorwaarden onderworpen. Het 19de-eeuwse België, dat overigens nog altijd streng gelovig was, behield de oorspron-

kelijke echtscheidingswetgeving van de Franse Code Civil. België kende in die tijd overigens lage echtscheidingscijfers. Een Frans senator trok toch aan de alarmbel want hij zag in België een onrustwekkende stijging van de cijfers (1830: 4; 1879: 151). Bij Ledeganck, die een vertaling naar het Nederlands maakte van het burgerlijk wetboek (1849), zien we dat de echtscheidingswetgeving zich grotendeels beperkte tot het vastleggen van een procedure die slechts zelden werd ingezet. De echtscheidingswetgeving was een strategie ter bescherming en beveiliging van de hooggewaardeerde instelling die huwelijk heette. De artikels 229 tot en met 232 B.W. bepaalden de wettelijke gronden tot echtscheiding wegens bepaalde oorzaak: buitensporigheden, mishandelingen, grove beledigingen, veroordelingen *van eenen der echtgenooten tot eene onteerende straf*. Tot slot was ook het onvermijdelijke overspel grond tot echtscheiding, maar er werd een onderscheid gemaakt. Voor de man geldt dit zonder meer als wettelijke grond. De vrouw kon overspel alleen inroepen wanneer de man *zijn bijzit ten hunnen gemeenen huize gehouden heeft*. Wanneer de rechter de schuld en het tekortschieten van minstens een van beide echtgenoten bewezen acht, zal hij de echtscheiding toestaan. De rechter kreeg dan ook de positie van *arbitre souverain* toegedicht. (48)

Wanneer de vrouw de man verliet werd deze laatste door de gemeenschap beschouwd als zijnde onbekwaam om een goed huwelijk te leiden. In dit geval kon de man een opsporingsadvertentie plaatsen, in de Gazette van Gend bij voorbeeld, in een poging om zijn eer te redden. Zo is er het voorbeeld van de man die denkt dat zijn vrouw uit eigen beweging is vertrokken. In de advertentie belooft hij de vrouw bij haar terugkeer vriendelijk te zullen ontvangen. Wanneer de man de vrouw verliet was het een ander paar mouwen. Meestal kreeg de vrouw met grote financiële problemen te kampen. Een groot deel van deze vrouwen kwam in de armenzorg of nog erger, de prostitutie, terecht. (49)

Tot lang na Napoleon bleef de combinatie Code Napoleon/christelijk huwelijk een punt van discussie. We kennen ondertussen het standpunt van de Katholieke Kerk, namelijk dat een huwelijk gebaseerd is op wederzijdse toestemming en dat het huwelijk een sacrament is wat het huwelijk onontbindbaar maakt. De Code Napoléon ziet het huwelijk dan weer als een puur burgerlijk contract dat gewoon te niet kan worden gedaan.

Artikel 180 van de Code Napoléon (C.N.) brengt echter twee belangrijke elementen naar voor. De tekst gaat als volgt: *Le mariage qui a été contracté sans le consentement libre des deux époux, ou de l'un d'eux, ne peut être attaqué que par les époux, ou par celui des deux dont le consentement n'a pas été libre. Lorsqu'il y a eu erreur dans la personne, le mariage ne peut être attaqué que par celui des deux époux qui a été induit en erreur*. In deze wettekst komen naar voor: 1. het gebrek aan instemming van een van de echtgenoten of van beide en 2. een vergissing in de persoon waarmee men huwde. Vooral het tweede, "vergissing in de persoon", vraagt een woordje uitleg. We doen

dit aan de hand van een voorbeeld. Een katholieke vrouw denkt (burgerlijk) gehuwd te zijn met een gelijkgestemde ziel. Deze laatste vertikt het echter een kerkelijk huwelijk aan te gaan. In dit geval kan de rechter op grond van “een vergissing in de persoon” het huwelijk als niet-bestaande beschouwen. Marcadé omschrijft dit als volgt: *La femme dont le mari décline absolument le mariage sacramental peut ne point se borner à demander la séparation de corps, et qu'elle a le droit de réclamer et d'obtenir l'annulation du mariage civil*. Volgens Marcadé kon de rechter het annuleren van het huwelijk, in dit geval, niet weigeren. (50)

De Code Napoléon ging overigens uit van het bestaan van *des mariages nuls* (onbestaande huwelijken) en *des mariages annulables* (vernietigbare huwelijken). De *mariages nuls* kwamen er op grond van twee principes: 1 *par défaut de consentement* (bij gebrek aan instemming), 2. *par défaut de liberté dans le consentement* (bij gebrek aan vrijheid bij de instemming). Beide waren gebaseerd op artikel 146 C.N. In het eerste geval kon er geen sprake zijn van een *mariage annulable* want er bestond geen huwelijk (*mariage nul*). In het tweede geval was er wel een huwelijk, er was immers instemming, maar de instemming was niet vrij gegeven. Het huwelijk was in dit geval “vernietigbaar”, maar het was aan de rechter hierover uitspraak te doen. (51) Met de *mariages nuls* had de Katholieke Kerk geen problemen. Het ging immers om de instemming, of het gebrek er aan, een essentiële vereiste voor de Kerk om een huwelijk af te sluiten.

40

Het principe van *l'erreur dans la personne* viel voor de Katholieke Kerk moeilijker te aanvaarden. Immers, de Franse overheid beschouwde het huwelijk als een zakelijk contract. Het reeds vernoemde artikel 180 C.N. zegt dat het contract slechts waarde had *quand il émane d'une connaissance suffisante de l'objet voulu et d'une volonté exempte de nécessité et de contrainte*. *Dans le cas d'erreur substantielle sur l'objet et la matière du contrat, le contrat est nul de plein droit*. (52) De Franse overheid beschouwde bij deze het huwelijk als een zakelijk (handels)contract. Dat de Kerk daarmee niet kon omgaan, spreekt voor zich.

De Kerk zag in het geval van *erreur* twee mogelijkheden. De eerste was diegene *s'il y a erreur sur les qualités de personne*. In dit geval was, volgens de Kerk, het huwelijk geldig. In het tweede geval gold het credo *error qualitas redundat in errorem personae*. De *erreur de qualité* was dus grond tot ongeldigverklaring van het huwelijk. Hierop was echter een uitzondering: het slavenendom. In het geval een man een slavin huwde, in de overtuiging dat het om een vrije vrouw ging, mocht de man zijn huwelijk als onbestaande beschouwen. In dit geval zou het huwelijk immers te veel op de man wegen. (53)

De Franse Katholieke Kerk bij monde van C. Daniel (jezuïet) omschreef een echtscheiding met volgende woorden: *Le divorce est le cri de ralliement d'une démagogue en délire*. (54)

In de 19de en de vroeg-20ste eeuw werd voor Vlaanderen een verband teruggevonden tussen ongeletterdheid en echtscheiding. In Nederland werd voor de zelfde periode een verband gezien tussen de sociale klasse en echtscheiding, vooral bij groepen die hoger op de culturele ladder gesitueerd werden. Er is dus een gelijkenis in de bevinding voor Vlaanderen en die voor Nederland. (55)

A. van Deursen schreef in 1978 dat de *echtscheiding bleef toch een volstrekt marginaal verschijnsel, zonder invloed op de huwelijksstatistiek*. (56) Voor de 19de eeuw kwamen weliswaar echtscheidingen voor, maar werden minder belangrijk geacht. Dat veranderde na de Franse Revolutie. In elk geval, België kende in 1830 4 echtscheidingen, in 1870-1900 waren dat er al ongeveer 100 per jaar en rond 1910 was het aantal al opgelopen tot circa 1000 per jaar. De echtscheiding bleef in de 19de eeuw dus een zeldzaam fenomeen. De tweede helft van de 19de eeuw bleek een cruciale overgangsfase. De echtscheiding werd het onderwerp van openbare en zelfs politieke debatten. Het werd een sociaal bespreekbaar fenomeen. In de periode 1830-1940 eindigde 1,55 % van de huwelijken op een echtscheiding. (57)

Hiervoor hebben we al meerdere malen aangehaald dat de Katholieke Kerk bij huwelijks- en echtscheidingsmateries de vinger in de pap hield. Aanvankelijk waren dat losse regeltjes uitgaand van de verschillende kerken. In het begin bestond er nog geen eengemaakte Kerk die naar Rome luisterde. Later werden alle regeltjes geüniformiseerd en in een wetboek gegoten, het Wetboek van Canoniek Recht. Af en toe bracht de paus toelichtingen aan, dit in de vorm van pauselijke encyclieken.

Hiervoor hebben we al gezien dat een kerkelijk huwelijk onontbindbaar is. Dat was het gevolg van het feit dat het huwelijk een sacrament is. De definitie van het huwelijks sacrament hield een verbod in de huwelijks gemeenschap te ontbinden en een verbod voor de gescheiden man of vrouw een verbintenis met een ander aan te gaan, zelfs niet om kinderen te krijgen. Paus Pius XI steunt hiervoor op Lucas die zei: *Wie zijn vrouw verstoort en een andere huwt, pleegt echtbreuk*. (58) Een echtbreuk wordt gedefinieerd als een toestand waarbij twee personen intiem zijn geweest terwijl een van hen met een ander getrouwd is. Echtbreuk wordt in het canoniek recht dan ook beschouwd als een fundamenteel verraad aan de liefde. (59) Op het principe van de onontbindbaarheid bestonden twee uitzonderingen: 1. in geval van sommige loutere natuurhuwelijken tussen ongelovigen, 2. een huwelijk tussen gelovigen, wettig gesloten, maar nog niet geslachtelijk voltooid. Het grote nut van onontbindbaarheid van het huwelijk is het welzijn van beide echtgenoten, het geluk van de kinderen en het welzijn van de menselijke maatschappij. (60)

Enkele courante gronden tot nietigheid van een kerkelijk huwelijk waren de volgende: 1. een ernstig gebrek aan oordeelsvermogen (Canon 1095, 2°).

Werd in dergelijk geval toch een jawoord gegeven, dan was dit ongeldig. Een geldig jawoord veronderstelt immers de vrije wil, vrije wil die er door een gebrek aan een oordeelsvermogen niet is. Door vrije, bewuste en persoonlijke keuze worden partners echtgenoten. Die keuze impliceert “willen en kennen”. Is dit “willen en kennen” vertroebeld dan werd de consensus ongeldig gegeven. Concreet kwamen er vijf gevallen naar voor: de verschillende vormen van affectieve of emotionele immaturiteit en een gebrek aan geestelijke rijpheid of innerlijk vrijheid. De familiale achtergrond en de opvoeding komen hier ook naar voor, evenals bepaalde persoonseigenschappen en traumatische (jeugd)ervaringen; 2. het onvermogen om de beloftes te realiseren (Canon 1095, 3°). Hier wordt het onvermogen bedoeld om de beloftes te realiseren. Een van of beide partners verkeren omwille van psychische redenen niet in de mogelijkheid om de werkelijke huwelijksplichten op zich te nemen. Doordat er dus niet kan gerealiseerd worden wat werd beloofd kan geen geldig jawoord worden gegeven. Volgens het zelfde canon kon er ook geen huwelijk voltrokken worden tussen mensen van het zelfde geslacht of tussen biseksuelen. Een christelijk huwelijk werd pas definitief voltrokken tussen man en vrouw.; 3. dwang en vrees (Canon 1103), wat voor zichzelf spreekt. (61)

Verbroken huwelijksbeloftes

42

Hiervoor hebben we gezien dat de kandidaat-trouwers gebruik konden maken van de *verbo de futuro* (“Ik zal met u trouwen”), waardoor het koppel verloofd werd en daarmee hun intentie te kennen gaf weldra te zullen trouwen. De huwelijksbeloftes konden openbaar gedaan worden, maar ook in het geheim. Vooral de laatste versie kon nog al eens voor problemen zorgen. Alhoewel een huwelijksbelofte volgens de Katholieke Kerk bindend was waren in het geheim gedane huwelijksbeloftes niet in het bijzijn van getuigen uitgesproken. Bijgevolg kon deze belofte makkelijk ontkend worden.

Twee soorten rechtszaken over verbroken huwelijksbeloftes werden door de officialiteit van het bisdom behandeld. Ten eerste kon de aanklager een relatiebreuk aanvechten en een huwelijk afdwingen nadat een verloofde persoon had afgehaakt. In Gent betrof dit 70 % van de zaken. Ten tweede kon de aanklager op de officialiteit beroep doen om een huwelijksbelofte officieel te verbreken. In Gent behoorden 25 % van de zaken tot deze categorie. Een profiel schetsen van de betrokkenen is moeilijk. Men zou er kunnen van uitgaan dat weduwen minder kans maakten op een nieuw huwelijk zodat er theoretisch minder kans was op een verbroken huwelijksbelofte. De realiteit is echter dat weduwen en weduwnaars even sterk in de cijfers vertegenwoordigd zijn. Minderjarigen daarentegen hadden meer kans op een verbroken huwelijksbelofte. Het is moeilijk na te gaan wat hier de oorzaak van was. Was het jeugdige onbezonnenheid of dito overmoed of was het gewoon naïviteit.

Wie zal het zeggen? Het is ook moeilijk om exacte aantallen op te geven. Verloofden uit alle standen en rangen hadden met het verbreken van huwelijksbeloftes te maken. Alleen armen komen hierin niet voor. In de Gentse dossiers zijn er slechts twee waarin het beroep werd vermeld. Beide heren waren advocaat bij de Raad van Vlaanderen. In de periode 1568-1788 werden voor de Gentse officialiteit 200 dossiers behandeld. In 59,5 % van de gevallen ging het om een vrouw die slachtoffer was, in 39,5 % ging het om een man. Vrouwen trokken sneller naar het bisdom omdat hun sociale positie op het spel stond. Een zwangerschap en het verlies van de maagdelijkheid was voor een vrouw vanzelfsprekend meer dan reden genoeg om te proberen een huwelijk af te dwingen. Zij wilden immers niet als eerloze of alleenstaande vrouw door het leven gaan. Vooral tijdens de 18de eeuw steeg het aantal rechtszaken. Al moesten bepaalde zaken gerelativeerd worden in het licht van de tijdsgeest. Zo konden vrouwen de mannen dwingen te huwen door zich bewust zwanger te laten maken. Bovendien was het in bepaalde plattelandsgebieden zo dat de vruchtbaarheid van de vrouw werd "getest". Niemand had hier problemen mee. Het was ook zo dat ongeveer 1/3 van de koppels, in de 18de eeuw, seks voor het huwelijk had. De Kerk hanteerde hier zelfs een zekere tolerantie. Ook was de eer, of het verlies er van, een argument om naar de kerkelijke rechtbank te stappen. Vooral voor de vrouw was dit van belang. Voor de vrouw was eer min of meer synoniem van maagdelijkheid en deugdzaamheid. De vrouw zette ook vaak hun eer op het spel. Heel dikwijls stemden zij in met seks in ruil voor vage huwelijksbeloftes. Een vrouw met een slechte reputatie (= verloren eer) maakte minder kans op een nieuw huwelijk. Mannen vermeden deze vrouwen want die kwamen niet ten goede aan hun eigen reputatie. Een derde argument was de liefde. In de 18de eeuw wint het huwelijk uit liefde aan belang. (62)

De officialiteit (63)

De officialiteit is het ambt van de officiaal, de man die onder andere instond voor rechtspraak in huwelijks- en echtscheidingsdossiers. Het woord officiaal komt van het Latijnse *officialis* (Mhd. official; Mnl. officiael). In elke stad waar een bisschop zetelde was een officialiteit (64) met officiaal te vinden. De officiaal werd dan ook rechtstreeks door de bisschop aangesteld. De huidige bisdommen Brugge en Gent behoorden destijds tot het bisdom Doornik. De indeling was anders dan nu. Het bisdom Doornik, dat door de IJzer van het bisdom Terwaan was gescheiden, was opgedeeld in het groot-aartsdiaconaat Doornik en de aartsdiaconaten Brugge en Gent. Het bisdom Doornik was door de Schelde gescheiden van het bisdom Kamerijk.

De geestelijke rechtbanken moeiden zich ook in wereldlijke zaken. Uiteraard gaf dit aanleiding tot een complexe situatie. Wereldlijke heren zagen met lede ogen de gerechtelijke uitspraken van de Kerk aan. In 1150 sluit Diede-

rik van de Elzas een overeenkomst met de bisschop van Terwaan. Kerkelijke instellingen mochten alleen nog recht spreken in gedingen in verband met clerici, weduwen of minderjarigen. De stad Gent krijgt in de 13de eeuw een privilege van paus Alexander IV. De Gentse burgers waren niet verplicht om voor de officialiteit te verschijnen. Ze krijgen toestemming om hun gedingen binnen de stad te beslechten.

Afb. 5. Titelblad van de zesde uitgave van een boekje voor jonggehuwden (Franciscaanse Standaard, Brugge, zonder jaartal).

In 1561 volgt een nieuwe kerkelijke organisatie. Er werden nieuwe bisdom-

men opgericht, onder andere Brugge, Gent en Ieper.

Maar hoe werden de officialiteiten georganiseerd? Welk personeel was daar aan de slag? De belangrijkste man was de official die door de bisschop zelf werd aangesteld. Tegen het einde van de 15de eeuw was hij bijna uitsluitend bevoegd voor het spreken van recht. Om het tot official te schoppen moest hij aan enkele voorwaarden voldoen. Vooreerst moest hij een man zijn, tot de clerus behoren en minimum 25 jaar oud zijn. Hij moest de priesterwijding niet ontvangen hebben. Hij mocht geen lijfeigene zijn. Bovendien moest hij handelingsbekwaam zijn. Uiteraard moest hij over een onbesproken reputatie beschikken. Het merendeel van de officialen had zijn universitaire studies volbracht en mocht zich *magister* noemen. De functie van official was een mandaat. De betrokkene kon op ieder ogenblik uit zijn functie ontheven worden. De official kreeg wel een vergoeding voor het geleverde werk. In dat werk werd hij bijgestaan door de zegelaar, de promotor en een griffier.

Hij werd echter ook bijgestaan door assessoren. Zij woonden de zittingen bij en verleenden de official advies. Deze laatste was niet door dit advies gebonden. De functie van assessor was tijdelijk en werd meestal door een advocaat vervuld. Tijdens de zittingen bestond de mogelijkheid de assessor(en) te wraken.

De zegelaar (*sigillifer*) was de volgende in de rij van het officialiteitspersoneel. Hij bewaarde, zoals de naam het zegt, het officialiteitszegel. Hij voorzag documenten van dit zegel zodat deze de kwaliteit van authentieke akte kregen. Hij zag er ook op toe dat de bewuste akte foutloos tot stand kwam, dat er geen fouten werden begaan, noch door de official, noch door de notaris. Verder hield hij de boekhouding bij en was hij verantwoordelijk voor de officialiteitsgevangenis.

De positie van promotor kwam pas tijdens de 14de-15de eeuw tot ontwikkeling. Voor deze functie waren geen studies in de rechten vereist, maar de persoon in kwestie moest wel over voldoende ervaring beschikken. Hij was immers de centrale figuur in de inquisitoire procedure. Er bestonden immers drie procedures: 1. de willige rechtspraak (waarbij de partijen uit eigen vrije wil naar de rechtbank stapten), 2. de accusatoire procedure (waarbij de ene partij de andere beschuldigde) en 3. de inquisitoire procedure (waarbij actief misdrijven werden opgespoord en voor de rechtbank werden gebracht). De promotor was dus de spil van deze laatste procedurevorm.

Het takenpakket van de officialiteitsnotaris bestond uit een brede waaier aan activiteiten. De notarissen stonden in voor de opmaak van de teksten die de officialiteit uitvaardigde. Ze traden echter niet binnen de kerkelijke rechtbanken op. Ze woonden de zittingen dan ook niet bij. Hun competentie moest bewezen worden aan de hand van een schriftelijke proef waarbij zijn kennis van het recht en het Latijn werd getest.

Vervolgens waren er de pleitbezorger en de advocaat. De pleitbezorgder vertegenwoordigde zijn partij terwijl de advocaat een eerder adviserende rol had. De advocaat oefende wel toezicht uit op de opmaak van de relevante akten. Hij verscheen pas op het toneel bij de pleidooien waar hij de verzamelde bewijzen zoveel mogelijk in het voordeel van zijn cliënt voorstelde. Hij moest daarbij wel respect tonen voor de rechter en de tegenpartij. Verder diende hij een driejarige studie in de beide rechten te hebben gevolgd. Advocaten konden als assessor door de officiaal worden geraadpleegd. Aan beide functies waren vergoedingen verbonden die beperkt werden tot maximaal £ 12 tournoois voor een pleitbezorger en tot een maximum van £ 20 tournoois voor een advocaat.

Verder vinden we ook nog de registrator terug. Hij hield de strafmaatregelen in strafzaken bij. Hij registreerde ze en waakte over de uitvoering.

Tot slot waren er ook nog apparitores. Letterlijk vertaald betekent het woord "officieren". Zij droegen bij tot de goede werking van de officialiteit. Hun functie was te vergelijken met de zaalwachter in de huidige rechtbanken. Zij moesten ook de beschuldigde op de hoogte stellen van het vonnis en er voor zorgen dat een eventuele straf werd uitgevoerd (65).

46

Naast de hiervoor besproken functies ziet V. Dekeyzer (66) nog een aantal andere functies binnen de officialiteit. Vooreerst was er de griffier, die ook *grapharius* of *scriba* werd genoemd. Meestal werden er twee per bisdom voorzien. Daarnaast ziet zij ook nog een fiscaal advocaat (*advocatus fiscalis*) die een tweeledige opdracht had. Hij moest de bundels samenstellen met alle stukken nodig voor de gedingen die door de promotor werden ingesteld en hij moest de boetes innen. Als derde ziet zij ook nog de procurator. Dit waren door het kerkelijk recht erkende plaatsverangers van een persoon, door deze laatste aangewezen om, mits vergoeding, in zijn plaats te handelen. Deze figuur mocht geen ander beroep dan dit van procurator uitoefenen. Hij moest bovendien aan twee voorwaarden voldoen: hij moest minimum 20 jaar oud zijn en houder zijn van een diploma van doctor of licentiaat in de beide rechten. Verder vernoemt Dekeyzer ook nog de commissarissen. Deze traden alleen op wanneer een vlugge afhandeling van het dossier gewenst was. Meestal nam een van de twee griffiers deze rol waar. Ook traden auditeurs op. Zij waren belast met de taxatie van alle soorten brieven die door het gerecht werden verstuurd. En tot slot, gezien er een bisschoppelijke gevangenis was, waren er de cipiers. De enige taak die deze personen hadden bestond er in ontsnappingen ten allen tijde te vermijden. Gebeurde het toch dan werd de cipier in kwestie verantwoordelijk en in gebreke gesteld en vervolgens beboet.

De procedure verliep als volgt. De man of vrouw deed een aanvraag, waarna de promotor een dossier aanlegde. De beklaagde werd gedagvaard en door de promotor ondervraagd. Beide partijen hadden recht op een advocaat,

maar ook op getuigen. De feiten werden genoteerd in artikelen, waar de getuigen moesten op antwoorden. Na afronding van het onderzoek werden alle documenten aan de officiaal overgemaakt. De officiaal bestudeerde de documenten grondig waarna hij bepaalde wie schuldig was om vervolgens een vonnis uit te spreken. Tegen dit advies kon beroep worden aangetekend bij de aartsbisschoppelijke officialiteit te Mechelen, wat in 7,6 % van de oorspronkelijke uitspraken gebeurde.

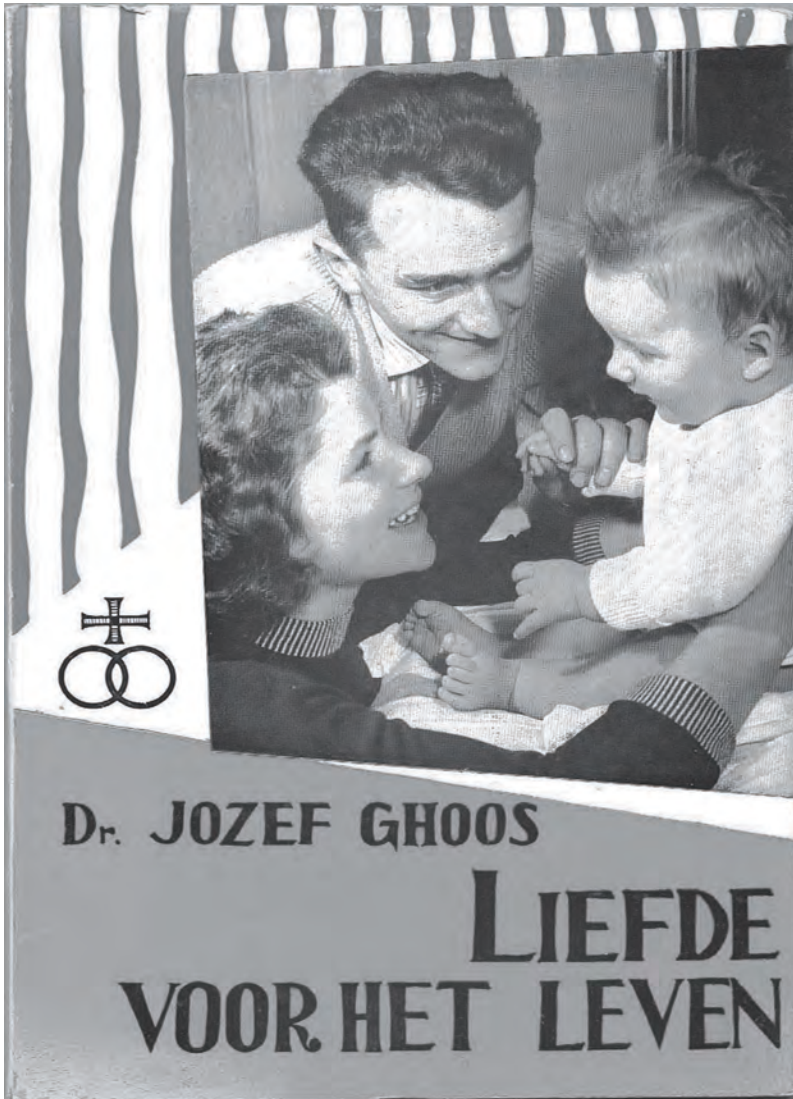
In de 18de eeuw bedroegen de proceskosten 40 lb par. wat gelijkstond aan 37,5 dagen arbeid aan een gemiddeld dagloon van 12 stuivers. Voor de gewone man was dit een aanzienlijke uitgave, wat voor hen een beperking inhield om voor de echtscheiding te gaan.

Gedurende de 18de eeuw werden in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen 261 dossiers inzake echtscheidingen behandeld. In 100 gevallen werden de motieven duidelijk vermeld: overspel, mishandeling, drankprobleem, geldprobleem, slechte behandeling, voortdurende ruzies of een combinatie van de zes voorgaande motieven. De meest voorkomende motieven bij vrouwen waren mishandeling, een slechte behandeling, overspel, ruzies en geldproblemen. Bij de mannen waren dat een slechte behandeling, een drankprobleem, mishandeling en ruzies. Vrouwen vroegen ook vaker dan mannen de scheiding aan. De scheiding bood de vrouw dan ook een aantal voordelen. Zo stond ze niet langer onder het gezag van de man. Haar gehoorzaamheidsplicht kwam door de scheiding te vervallen. Ze werd bijgevolg opnieuw handelingsbekwaam en kon opnieuw over haar goederen beschikken. Soms werd de man veroordeeld tot het betalen van een alimentatie wat voor de vrouw een financiële meevaller was. In tegenstelling tot die van de vrouw wijzigde de juridische situatie van de man niet. Koppels waren gemiddeld ongeveer negen jaar getrouwd vooraleer de echtscheiding werd aangevraagd. (67)

Hiervoor hebben we gezien dat geweld een van de motieven voor echtscheiding was. Dit was zowel voor de vrouw als voor de man het geval. In veel gevallen ging het dus om huiselijk geweld. Nu vinden wij dat verschrikkelijk, maar in de 17de-18de eeuw werd daar zelfs een vorm van begrip voor opgebracht. Van waar kwam dit? Door het huwelijk kreeg de man maritale macht over de vrouw. Deze macht gaf de man het recht zijn gezin te tuchtigen. De man mocht, weliswaar binnen de perken, gerechtvaardigd geweld uitoefenen op zijn vrouw, maar ook op de kinderen en zijn dienstpersoneel, als dat er was. Het huiselijk geweld gebeurde dan ook open en bloot. De man die te vaak het excuus "disciplineren" gebruikte om het geweld te verschonen viel in de categorie "mishandeling". Op dat ogenblik grepen buren of anderen in. Als het om die reden al tot een echtscheiding kwam werden getuigen plots heel belangrijk. Door het feit dat ze niets wonnen bij een overdreven weergave van de feiten waren ze uitermate goed geplaatst om de feiten te nuanceren.

We kunnen drie vormen van mishandeling onderscheiden: fysiek, verbaal en seksueel geweld. De oorzaken van de mishandelingen hingen af van de sociale klasse. Bij de lagere sociale klasse waren de oorzaken te vinden in overmatig drankgebruik en geldverspilling. Die twee gingen heel dikwijls hand in hand. Ook de zorg voor het huishouden kon een oorzaak zijn. Bij de beter geplaatsten op de sociale ladder was het seksueel gedrag van de vrouw oorzaak

48

Afb. 6. Voorplat van een boekje geschreven door prof. Ghoos, priester, en uitgegeven door Beyaert, Brugge i.s.m. Boerinnenbond Leuven (eerste uitg. 1959, hier tweede uitg. 1960).

van mishandeling. Dit was te wijten aan de (overdreven) jaloezie van de man,

maar ook in de geboorte van een bastaard. De reputatie werd hierdoor aanzienlijk geschonden. Het voorval van de zwangerschap en de geboorte was natuurlijk gekoppeld aan het erfrecht en de eventuele verdeling van het kapitaal. Fysieke mishandelingen kwamen vaak tot uitingen in schoppen, duwen en trekken waarbij het gebruik van “voorwerpen” (riemen, flessen en zelfs wapens) niet werden geschuwd. Soms werden pogingen ondernomen om de partner te verstikken of te wurgen of zelfs te verdrinken. Dat daarbij letsels werden opgelopen is nogal evident. Littekens waren daar een gevolg van. In dit alles werden zwangere vrouwen niet gespaard. Voor de man was het geweld op zijn zwangere vrouw heel dikwijls, gewild of ongewild, een vorm van abortus. Bij een miskraam werd er immers voorkomen dat er een mondje extra moest worden gevoed. Bij verbaal geweld, dat dikwijls aan fysiek geweld voorafging, kunnen we eerder spreken van emotionele mishandeling. Roeppen, tieren, schelden, verwijten en dreigen waren niet uit de lucht. Daarnaast kwamen er “meer geraffineerde” middelen naar voor: jaloers gedrag, valse beschuldigingen, geld achterhouden en extreme controle uitoefenen. Seksueel geweld werd zo goed als nooit vermeld. De rechtbanken wilden hoege-naamd niets afweten van seksueel geweld. Ze deden er dan ook alles aan om zich van deze feiten te distantiëren. Volgens de zelfde rechtbanken bestond verkrachting binnen het huwelijk niet. Een ware struisvogelpolitiek dus.

In een van de vorige paragrafen zagen we dat de man geweld tegen zijn vrouw mocht gebruiken, zolang het maar “binnen de perken” was. Dit laatste begrip werd nergens nader verklaard. Op het einde van de 18de eeuw werd in Groot-Brittannië de *rule of thumb* gehanteerd. Dit hield in dat een man zijn vrouw mocht slaan met een stok, al mocht die niet dikker zijn dan een duim, ca. 2,5 cm dus. In Vlaanderen werd de regel gehanteerd dat geweld, als tuchting, kon zolang er geen wapens en bloed aan te pas kwamen.

Maar er was natuurlijk ook nog altijd de *charivari*. Het woord schijnt van het Latijnse *caribaria* te komen dat op zijn beurt komt van het Griekse *karèbaria* wat hoofdpijn betekent. *Charivari* betekent letterlijk “ketelmuziek”. (68) In onze contreien betekent het zoveel als “volksgericht”. Dit “gericht” schoot in actie wanneer de gemeenschap het echt nodig vond. Daarbij ging het vooral om symbolische daden zoals slaan op potten en pannen wat verwijst naar de oorspronkelijk betekenis van het woord (ketelmuziek).

Een definitie van *charivari* is *een rituele sanctie gericht tegen deviant gedrag en als zodanig een instrument tot sociale controle van een gemeenschap* (Tine Romme). (69) Gauvard en Gokalp geven als omschrijving: *concert discordant donné devant le domicile de quelqu'un pour des circonstances déterminées*. (70) Volgens onderzoekers Rooijackers en Romme bestaat het concept “charivari” alleen in de hoofden van de onderzoekers, zowel juristen als historici. *Charivari's* werden beschouwd als inbreuken op de officiële competenties. Waar de overheden tekort schoten trad het volk op. Juristen en schepenen uit de 18de eeuw zagen een volksgericht meer als baldadigheid dan als een

ernstig crimineel feit. Anderzijds zien antropologen in *charivari* zuiveringsritten. Het er mee gepaard gaande lawaai zou de boze geesten verdrijven.

Alhoewel de acties van het volksgericht veelal symbolisch van waarde waren, waren ze een doorn in het oog van kerkelijke en wereldlijke overheden. Omdat de *charivari* de orde kon verstoren probeerde de kerkelijke overheid dit fenomeen uit te roeien. De Kerk deed dit op haar eigen gereide “kerkelijke” manier. Dit gebeurde onder andere door tijdens de biecht op de uitvoerders in te praten, maar ook door het toedienen van bepaalde sacramenten gewoon te weigeren. (71)

Door het feit dat het volksgericht meestal voltrokken werd als het al donker was vormde dit een handig excuus voor getuigen om geen goede beschrijving van de “daders” te kunnen geven.

Wanneer de *charivari* precies ontstaan is is niet met zekerheid te zeggen, maar volgens folklorist A. van Gennep bestond het zeker van de late middeleeuwen. (72) Aanvankelijk zou de bedoeling van de *charivari* geweest zijn om de minderheden (ouderen, weduwen, weduwnaars, ...) te helpen bij zaken die ze zelf niet meer aankonden, bij voorbeeld hout sprokkelen. Die taken werden overgenomen door de jonge vrijgezellen van het dorp. Ook hier gebeurde dit na het vallen van de avond zodat de begunstigde niet kon achterhalen wie het werk had geklaard. Pas vanaf de 14de-15de eeuw werd de *charivari* alleen nog gebruikt in het geval van hertrouwen, wanneer dit door de omgeving niet werd geaccepteerd. (73)

Noten

- 1 Een oudere vorm voor huwen is huwelijken. In 1236 vinden we *huwelic gedan* (M. Philippa (red.), Etymologisch Woordenboek van het Nederlands (in: www.etymologiebank.nl/trefwoord/huwelijk; laatst geraadpleegd 20.03.2017
- 2 T. Zwaan, Families, huwelijken en gezinnen: een introductie (in: T. Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, 1993, p. 28)
- 3 E. van Eijl, *Beknopte geschiedenis van de Kerk in de oudheid en middeleeuwen* (1983, p. 38)
- 4 E. van Eijl, (1983, p. 44)
- 5 E. van Eijl, (1983, p. 71, 74)
- 6 E. Kloek, Seksualiteit, huwelijk en gezinsleven tijdens de lange zestiende eeuw, 1450-1650 (in: T. Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, 1993, p. 110)
- 7 Paus Pius XI, *Casto Connobii* (pauselijke encycliek, 30.12.1930; in: www.rkdocumenten.nl, laatst geraadpleegd: 31.01.2017)
- 8 Aartsbisdom Utrecht - Officialaat, *De ongeldigverklaring van een huwelijk* (s.d., p. 3)
- 9 L. Eeckhoudt, *Comparatieve studie van de Huwelijksdissoluties in de stad en op het platteland tussen 1796 en 1830. Analyse van de echtscheidingen in Brussel, Antwerpen, Aalst, Sint-Niklaas, Lokeren, Sinaai, Waasmunster, Beveren en*

- Temse tijdens de Franse en Hollandse periode.* (masterscriptie UGent, 2010, p. 31-32)
- 10 J. Verberne, "Achter elke grote man staat een sterke vrouw". *De rol van vrouwen in de morele propaganda van Augustus.* (bachelorscriptie Radboud Universiteit Nijmegen, 2016, p.9; M. Deminion, *Staging Morality: Studies in the Lex Iulia de Adulteriis* of 18BCE. (masterscriptie, s.d.)
 - 11 F. Fernhout, *De maritale macht* (in: *Publicaties Nederlandse Politieke Partijen*, 1928, p. 132); T. Van Camp, *De rol van de vrouw aan het Augusteïsche hof: Vipsania Agrippina* (bachelorscriptie KUL, 2007, p. 9)
 - 12 L. Eeckhoudt, (2010, p. 32-33)
 - 13 M. De Jong, Familie, huwelijk en liefde in de latere Middeleeuwen, 1000-1500 (in: T. Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin West-Europa*, 1993, p. 83-84)
 - 14 L. Eeckhoudt, (2010, p. 35)
 - 15 W. Broekaert, Welcome to the family! Marriage as business strategy in the Roman economy. (in: *Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, 2012, p. 1)
 - 16 L. Eeckhoudt, (2010, p. 36-39)
 - 17 E. Kloek, (1993, p. 123-136)
 - 18 K. Proost, "In materie van divorcie". *Echtscheiding en huiselijk geweld tijdens de 18de eeuw. Een analyse van echtscheidingsprocessen in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen (1700-1793).* (masterscriptie UGent, 2011, p. 13)
 - 19 Tijdens opzoekingen in verband met onze familiegeschiedenis hebben wij in twintigste-eeuwse huwelijksaktes dit fenomeen teruggevonden.
 - 20 L. Eeckhoudt, (2010, p. 41-43)
 - 21 C. Daniel, *Le mariage chrétien et le Code Napoléon* (1870, p. 8)
 - 22 L. Eeckhoudt, (2010, p. 44-48)
 - 23 F. Van der Linden, *Visis articulis promotoris officii nostri. Juridische benadering van canonieke rechtspraak in de vijftiende-eeuwse officialiteiten van Brussel en Kamerijk.* (masterscriptie UGent, 2010, p. 61-62)
 - 24 S. Coppens, *Trouwen is houden? Verbroken huwelijksbeloftes aan de Gentse officialiteit, 16e-18e eeuw (1568-1782)* (masterscriptie UGent, 2010, p. 23-24)
 - 25 Antoon Viaene, notoir kenner van de bedevaarten erkent dat de officialiteiten bedevaarten als straf uitspraken maar geeft er zelf geen voorbeelden van. Zie in dit verband: A. Viaene, *Vlaamse pelgrimstochten* (uitgave van de Koninklijke Gidsenbond Brugge en West-Vlaanderen, 1982)
 - 26 C. Delamaillieure, Dat zij "haers dancks ende moetswille gegaen es". De schaking als huwelijksstrategie in vijftiende-eeuws Leuven. (in: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, Vol. 13, nr. 2, 2016, p. 77-100)
 - 27 J. Ricard, Les poursuites pour rapt de séduction en Nouvelle-France (in: *Cap-aux-Diamants: la revue d'histoire du Québec*, no 112, 2013, p. 13)
 - 28 P. Godding, *Le droit privé dans le Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle.* (1987, p. 105-107); L. Warnkoenig, *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politique, jusqu'à l'année 1305.* Tome II. (1836, p. 326)
 - 29 B. De Munck, Free choice, Modern love, and Dependence: Marriage of Minors and rapt de séduction in the Austrian Netherlands. (in: *Journal of Family History*, 2004, 29, p. 184)
 - 30 G. Vigarello, La séduction (in: *La portique. Revue de philosophie et de sciences humaines*, 2003, 12, p. 2)
 - 31 B. De Munck, (2004, p. 184-187)
 - 32 M. De Jong, Verwantschap, huwelijk en gezin in de vroege Middeleeuwen, 500-1000 (in: T. Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, 1993, p. 38)
 - 33 J. Goody, *The development of the family and marriage* (1983) (geciteerd in M.

- De Jong, 1993, p. 64)
- 34 D. Herlihy, *Medieval Households* (1985) (geciteerd in M. De Jong, 1993, p. 64)
- 35 G. Duby, *Medieval marriage. Two models from twelfth-century France*. (1978) (geciteerd in M. De Jong, 1993, p. 64)
- 36 M. De Jong, (1993, p. 64-65)
- 37 M. De Jong, (1993, p. 68)
- 38 E. Kloek, (1993, p. 118)
- 39 M. De Jong, (1993, p. 68)
- 40 M. De Jong, (1993, p. 80, 82)
- 41 M. Vleeschauwers-Van Melkebeek, Eis in Gentse schepensbank tot schadevergoeding vanwege gedupeerde echtgenoot na nietigverklaring van huwelijk. Chirurgijn Jakob van Zoetendale vs. Katelijne Gossaert, uit Geraardsbergen, 1444-1446. (in: *Koninklijke Commissie voor de Uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België*, Bulletin L Handelingen, 2009 p. 147-151)
- 42 M. Van Melkebeek, “Daere nochtan den getrauden man niet emmer stonde te scheidene”: litigieuze boedelverdelingen voor de schepenen van de Keure van Gent, 1439-1450. (in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nr. 59, 2005, p. 118-122)
- 43 E. Kloek, (1993, p. 140)
- 44 D.S., Een aanvraag tot echtscheiding in 1642 (in: *Biekorf*, jg. 48, 1947; op www.dbnl.org, laatst geraadpleegd: 22.02.2017)
- 45 E. Kloek, (1993, p. 140)
- 46 L. Eeckhoudt, (2010, p. 16-21, 44-46, 52, 65, 71-72)
- 47 C. Coppens, Het Tribunal Civil de Département de l’Escaut en de rechtbank van eerste aanleg te Gent. Een bijdrage tot de studie van de burgerlijke rechtspraak in de periode 1796-1830. (in: *BTNG/RBHC*, 14, 1983, 1-2, p. 3, 8)
- 48 C. Meulders, K. Matthijs, On ne se jouera pas du divorce! Echtscheidingen in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914. (in: *BTNG/RBHC*, XXVI, 3-4, 1996, p; 68-72, 92)
- 49 S. Janssens, Elk zegge ‘t voords. Opsporingsberichten in de Gazette van Gend 1775-1799 (in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheid te Gent*, 2009, p. 133-134)
- 50 C. Daniel, *Le mariage chrétien et le Code Napoléon* (1870, p. 11, 16)
- 51 C. Daniel, (1870, p. 18)
- 52 C. Daniel, (1870, p. 28)
- 53 C. Daniel, (1870, p. 30, 32)
- 54 C. Daniel, (1870, p. 35)
- 55 M. Kalmijn, S. Vanassche, K. Matthijs, Divorce and Social Class During the Early Stages of the Divorce Revolution: Evidence from Flanders and the Netherlands (in: *Journal of Family History*, Vol 36, No 2, 2011, p. 159)
- 56 A. van Deursen, *Het kopergeld van de gouden eeuw*. Dl. 2, Volkscultuur (geciteerd in: E. Kloek, (1993, p. 136)
- 57 K. Matthijs, A. Baerts, B. Van de Putte, Determinants of divorce in nineteenth-century Flanders (in: *Journal of Family History*, Vol 33, No 33, 2008, p. 239-240, 244)
- 58 Paus Pius XI, (1930)
- 59 Canoniek recht (in: www.rkdocumenten.nl, laatst geraadpleegd: 13.01.2017)
- 60 Paus Pius XI, (1930)
- 61 T. Peeters, De nietigheid van het kerkelijk huwelijk. Mogelijke gronden volgens het canoniek recht. (in: www.kuleuven.be/thomas/images/IDGM/prvftp/133-Pastoralia-okt_2013_16_17.pdf, laatst geraadpleegd: 25.01.2017)
- 62 S. Coppens, (2010, p. 38-72)

- 63 F. Van der Linden, (2010); K. Proost, (2011)
- 64 Volgens Monique Vleeschouwers-Van Melkebeek waren er zelfs bisdommen waar meer dan een officialiteit gevestigd was. (M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, *Aperçu typologique des principales sortes de registres produits par l'officialité de Tournai au Moyen Âge, avec notes sur le registre de sentences de Bruxelles (1448-1459)* (in: *Studia Historia Gandensia*, 205, overdruk uit: *Bronnen voor de Geschiedenis van de Instellingen in België*, 1977, p. 423)
- 65 V. Dekeyzer, (2010, p. 34)
- 66 V. Dekeyzer, (2010, p. 30-34)
- 67 K. Proost, (2011, 40-41, 45-47)
- 68 www.etymologiebank.nl (laatst geraadpleegd: 10.03.2017)
- 69 G. Rooijackers, T. Romme, Charivari in de Nederlanden. Rituele sancties op deviant gedrag. (in: *Volkskundig Bulletin* 15, 3, 1989)
- 70 C. Gauvard, A. Gokalp, Les conduites de bruit et leur signification à la fin du Moyen Âge: le charivari. (in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*. 29e année, N. 3, 1974, p. 693)
- 71 K. Proost, (2011, p. 66, 69-74)
- 72 C. Gauvard, A. Gokalp, (1974, p. 694)
- 73 C. Gauvard, A. Gokalp, (1974, p. 697, 699)

WATER ROND EN IN DE SINT-BAVOHUMANIORA IN GENT.

Kwalijk riekend Reepwater, natuurlijk verwarmd badwater en mineraal water van Gand Thermal

Katrien Boone, Laurence Willemot

Inleiding

In 1969, na de aanleg van de Gentse Ringvaart, verdween de voorheen intensieve binnenscheepvaart uit de binnenstad. De Reep, het gedeelte van Schelde dichtst bij het Gentse centrum, werd gedempt. Alleen een klein deeltje aan het Geeraard de Duivelsteen rechtover de school, Sint-Bavohumaniora, Reep 4, Gent, bleef open.

Het dempen gebeurde om plaats te maken voor koning auto (afb. 1). Ook de geurhinder speelde een rol. In die tijd loosden de riolen nog rechtstreeks vervuild water in de open waterlopen. Op het einde van de vorige eeuw vond men het dichtmaken van deze waterweg een grote fout. Geurhinder was niet langer een probleem omdat de grote zuiverings- en rioleringswerken voor een sterke waterkwaliteitsverbetering gezorgd hebben.

54

Afb. 1. Het dempen van de Reep met links de Sint-Bavohumaniora in 1964.

In 2002 begon de stad Gent met het heropenen van de Reep, samen met de aanleg van de Portus Ganda als plezierjachthaven en een evocatie van de historische samenvloeiing van Schelde en Leie. Hiervoor dienden drie bruggen en een sluis (de Scaldissluis) gebouwd te worden. Het werk is een onderdeel van het project *Water in Historic City Centres*. Een eerste brug, de Wijdenaardbrug (*wijden aard of brede aanlegplaats*) tussen het Bisdomplein en de straat die haar naam ontleende aan de Reep, opvolger van een al lang verdwenen oude brug, werd opgeleverd in het voorjaar 2007. De tweede, de Nieuwbrug, tussen de Keizer Karelstraat en de Sint-Jacobsnieuwstraat, opgeleverd eind 2007, verving een nog bestaande brug. De Bavobrug tenslotte, een voetgangers- en fietsbrug aan de samenvloeiing van Leie en Schelde tussen de Veerkaai en de Nieuwbrugkaai (opgeleverd zomer 2007), kende geen voorgangers.

Op 22 september 2010 werd gestart met de bouw van de Scaldissluis naast de Oude Beestenmarkt. Deze sluis is noodzakelijk omdat het waterpeil van de waterlopen in het Gentse stadscentrum ongeveer 1,2 m hoger ligt dan het water aan de Portus Ganda dat hetzelfde niveau heeft als het Zeekanaal Gent-Terneuzen. Het waterpeil in deze zone is een complex verhaal, waarvoor we verwijzen naar de literatuur (1). We beperken ons hier tot het volgende: historisch had de Reep het lage Nederscheldepeil, maar bij het openleggen wordt dat het Bovenscheldepeil. Tussendoor (van 1860 tot aan het dichtgooien) had je er een zogenoemd intermediair peil of pand ('bief intermédiaire' of tussenstuw).

Afb. 2. Anno 2012 Scaldissluis in aanbouw.

De Scaldissluis werd opgeleverd in de zomer van 2012, waardoor het opengraven van de Schelde mogelijk werd. In 2014 zou gestart worden met de eigenlijke openlegging van de Reep. Maar om allerlei redenen liep het project vertraging op. Pas in november 2016 begon de laatste fase: de overblijvende 200 meter tussen de kaaistraat Reep en de Bisdomkaai wordt dan verbonden met het water aan de Scaldissluis. Het stadsbestuur belooft dat in 2018 de bootjes weer helemaal rondom de binnenstad zullen kunnen varen (2).

Zwembad en kuipbaden Van Eyck

Het zwembad Van Eyck op het Julius de Vigneplein (aan de Portus Ganda) dateert uit 1886 en is hiermee het oudste gebruikte zwembad van het land. Het staat bekend om de art deco-inrichting en wordt ook vaak 'het mooiste zwembad van België' genoemd. Het zwembad is

Afb. 3. Het Van Eyckzwembad in 1927 (SAG SCMS 6656).

gebouwd naar aanleiding van een grondige renovatie van de buurt waarbij ongeveer 500 ongezonde arbeiderswoningen gesloopt werden en nieuwe straten werden aangelegd. Vanaf de oprichting kon de arbeidersbevolking er zich wassen in kuipbaden met proper en warm water. De lage toegangsprijzen hadden als doel de hygiëne in deze bevolkingslagen te stimuleren. Het bad gold in die tijd als een van de best uitgeruste baden van België. De architect was de Gentenaar Edmond de Vigne (broer van politicus Julius de Vigne, vandaar de naam van het pleintje). Het warme water werd via een buizenstelsel vanuit de nabijgelegen textielfabriek van Ferdinand Lousbergs

aangevoerd. De baders betaalden minder entreegeld naarmate de week vorderde omdat het water koeler werd.

Het zwembad werd van 2001 tot 2003 grondig vernieuwd en omvat een 25-meterbad, kuipbaden, omkleedruimtes, een cafetaria en de administratie van de nabijgelegen plezierjachthaven aan de Portus Ganda. Op deze manier maakt de stad Gent reclame voor het watertoerisme.

Water in de school

Sint-Bavohumaniora ligt tussen de Reep, Seminariestraat, Lange Boomgaardstraat en Keizer Karelstraat. De volledige site is sinds 1933 tot vandaag eigendom van de VZW Zusters van Liefde van Jezus en Maria, die er een middelbare school in huisvestte. Voordien was hier een reusachtige textiel fabriek gevestigd. Gent was in de 19de eeuw een van de voortrekkers van de industriële revolutie op het Europese vasteland en was vooral bekend om zijn

Afb. 2. Gezicht vanaf Bisdomplein op de katoenspinnerij.

textielproductie. In 1823 richtte Ferdinand Lousbergs (1799-1859) op deze plaats zijn eerste katoenspinnerij op. De fabriek gelegen tussen Reep, Keizer Karelstraat, Lange Boomgaardstraat en Seminariestraat was met haar 750 arbeiders de grootste en spectaculairste textiel fabriek van Gent. De arbeiders stapten elke dag langs de monumentale toegangspoort (ingang basisschool Sint-Lievens) de fabriek binnen. Lousbergs baatte zijn bedrijf uit tot zijn dood in 1859. Daarna erfde de aangetrouwde familie de Hemptinne de N.V. Lousbergs. Onder de 'de Hemptinnes' werd de fabriek nog groter en werkten

er meer dan 1600 textielarbeiders en -arbeidsters! Het bedrijf ging tenslotte failliet tijdens de grote crisis van de jaren 1930.

Afb. 3. Wijdenaardbrug en voorganger van Sint-Bavohumaniora in 1929 (SAG SCMS 4883).

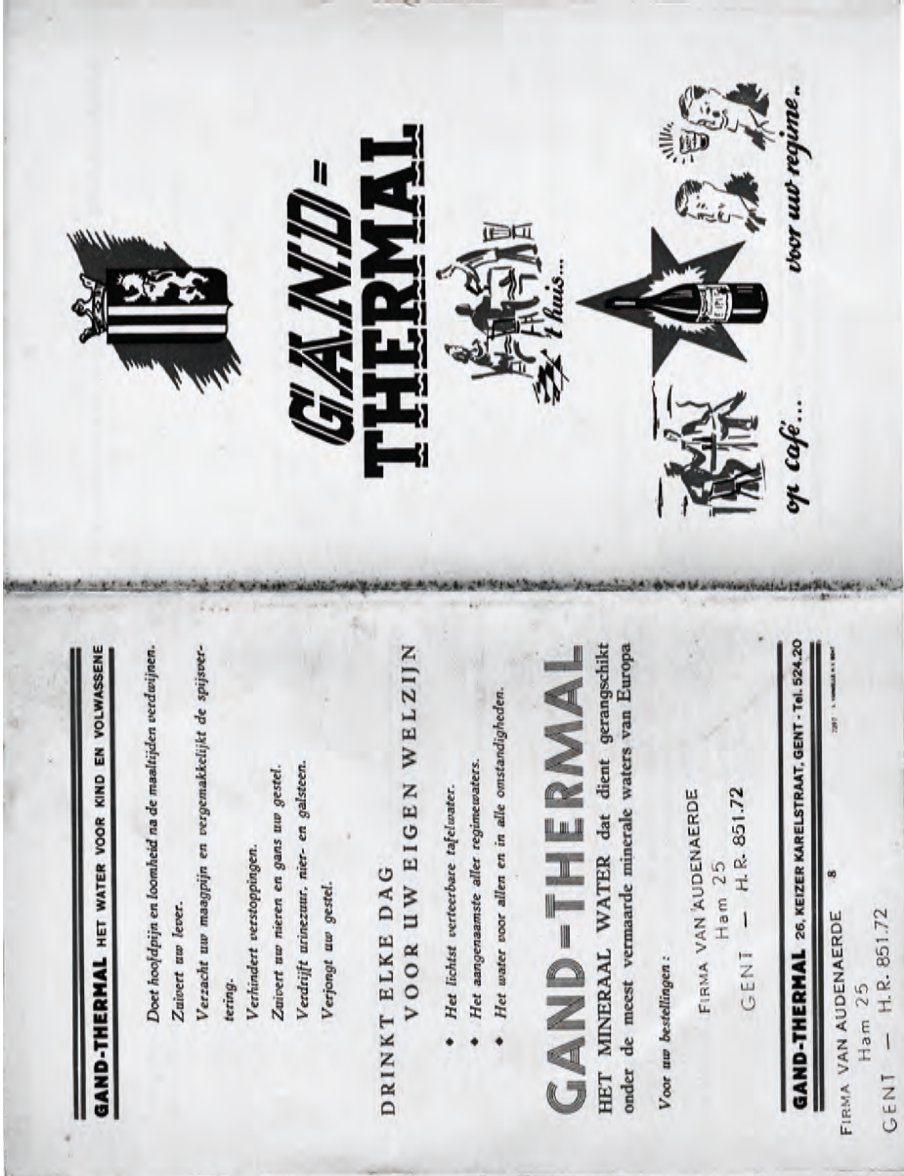
58

Oorspronkelijk gebruikte Lousbergs water uit de Nederschelde om het textiel te spoelen. Maar dit Scheldewater gaf de stoffen een geelachtige verkleuring. Daarom liet Lousbergs een artesische put maken. Het is een broodjeaapverhaal dat men met een diamantboor daarna nog dieper is gaan boren, tot 263m diepte. Uit die put zou dan 24 000 liter water per uur gehaald zijn. De stroom die ze aanboorden, noemden - althans volgens die stadslegende - de geologen de 'Grand Courant' of de 'Grote Stroom'. Deze zou afkomstig zijn uit het Hertogenwoud in Duitsland, de streek waar alle grote minerale waters, zoals Vichy en Vittel hun oorsprong vinden. De stroom liep van Gent naar Oostende door, waar het aangeboord werd op 354m diepte. Mocht dit waar zijn dan zou men daarmee tot in een gebergte, het zogenaamde Massief van Brabant, zijn gegaan, waar zeker niet veel watervoerende lagen te vinden zijn.

Mineraalwater- en limonadefabriek Gand Thermal

Met de nieuwbouw aan de Keizer Karelstraat, waar de klaslokalen van de eerstejaars zich nu bevinden, werd gestart in 1994. Op deze plaats stond vroeger het mineraalwaterbedrijf Gand Thermal. Wat hier volgt is grotendeels gebaseerd op een interview in 2015 afgenomen van François van Audenaerde over het bedrijf van zijn vader, het mineraalwaterbedrijf Gand Thermal. De grootvader van François van Audenaerde was metaalhandelaar en had in de jaren 1930 een deel van de failliete fabrieken van Gent afgebroken met de bedoeling het metaal te verkopen. Bij de afbraak van de Lousbergsfabriek stootte hij op de artesische put destijds door Lousbergs aangeboord voor zijn bedrijf. De me-

taalhandelaar wou de metalen buis uit de put halen, maar iemand wist hem te vertellen dat het putwater van uitstekende kwaliteit was en bovendien heel geschikt als drinkwater. De temperatuur van het water was bovendien 17° tot 19° Celsius. De goede kwaliteit van het water werd bevestigd door analyses die van Audenaerde in het stadslaboratorium van Gent liet uitvoeren. Hij besloot

GAND-THERMAL HET WATER VOOR KIND EN VOLWASSENE

Doet hoofdpijn en loomheid na de maaltijden verdwijnen.
Zuivert uw lever.
Versacht uw maagpijn en vergemakkelijkt de spijsvertering.
Verhindert verstoppingen.
Zuivert uw nieren en gans uw gestel.
Verdrijft urinezuur, nier- en galstenen.
Verjongt uw gestel.

**DRINKT ELKE DAG
VOOR UW EIGEN WELZIJN**

- ♦ Het licht verteerbare tafeliwater.
- ♦ Het aangenaamste aller regimewaters.
- ♦ Het water voor allen en in alle omstandigheden.

GAND-THERMAL
HET MINERAAL WATER dat dient gerangschikt
onder de meest vermaarde minerale waters van Europa

Voor uw bestellingen:

FIRMA VAN AUDENAERDE
Ham 25
GENT — H.R. 851.72

GAND-THERMAL 26, KEIZER KARELSTRAAT, GENT - Tel. 524.20

FIRMA VAN AUDENAERDE 8
Ham 25
GENT — H.R. 851.72

G.A.N.D. = THERMAL

op café...

voor uw regime..

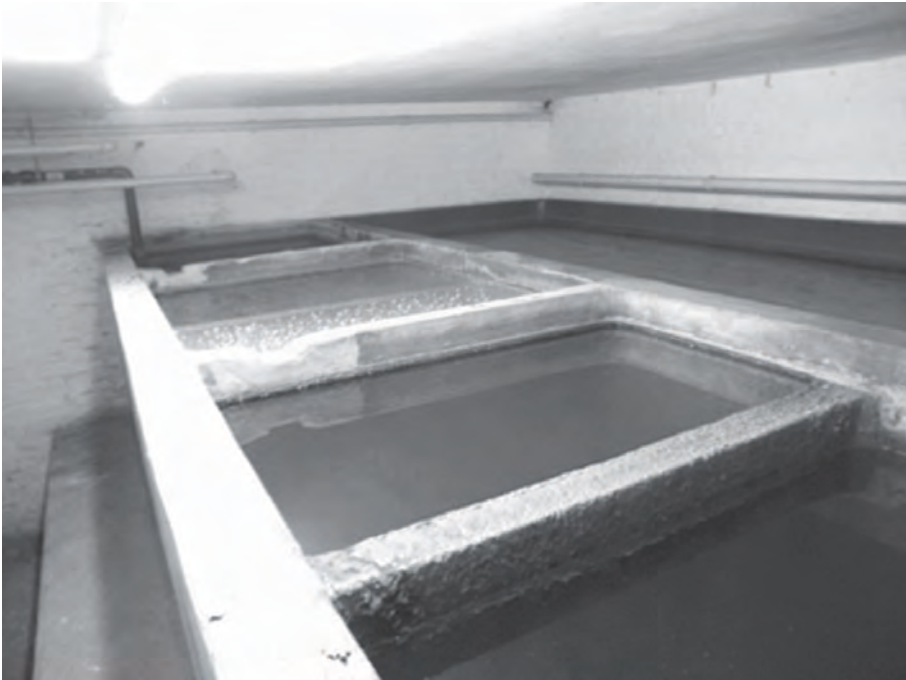
...fruits...

Afb. 4. Reclame voor het aangenaamste regimewater Gand-Thermal.

daarop een mineraalwaterbedrijf op te richten, dat Gand Thermal genoemd werd. In 1934 heropende Gand Thermal de artesische put om het water te gebruiken voor de aanmaak van spuitwater en limonades. Het bedrijf had verschillende opslagplaatsen en leverde aan huis en aan cafés in de omtrek. Gand Thermal bleef in werking tot eind jaren 1960. In 1988 werd het terrein opgekocht door de Sint-Bavoschool. De klanten van Gand Thermal werden overgenomen door 'Koningsbronnen' te Brakel (nu Inex).

Actueel gebruik

Ook vandaag nog wordt het grondwater op de school via een pomp naar boven gehaald. Het kan gedronken worden, maar de school maakt er vooral gebruik van voor douches en sanitair. De put wordt tweemaal per jaar schoongemaakt. De kwaliteit van het water wordt om de twee maanden gecontroleerd. Het blijft drinkbaar water van goede kwaliteit! Enkel de schoolkeuken is voorzien van leidingwater. Op de schoolsite wordt het water, belangrijk en kostbaar goed, dus geput uit een artesische put die al bijna 200 jaar in gebruik is.

Afb. 5. Bekkens met opgepompt grondwater in de kelders van Sint-Bavo..

Afb. 6. Flessenwikkel voor de Gand-Thermal oranje limonade.

MINÉRAAL ALKALISCH WATER

Gand-Thermal

EAU MINÉRALE ALCALINE

ONTLEDING

Natriumbicarbonaat	0.5830	gr
Loorbicarbonaat	0.0010	gr
Natriumsulfaat	0.4791	gr
Magnesiumsulfaat	0.0316	gr
Calciumsulfaat	0.0382	gr
Natriumchloride	0.7016	gr
Kaliumchloride	0.0280	gr
Natriumborfaat	0.00042	gr
Natriumbicarbonaat	0.0155	gr
Natriumsulfaat	0.0155	gr
Lithium	0.000504	gr
Ammonia	afwezig	
Nitrieten	afwezig	
Nitrieten	afwezig	
Alkalische reactie pH	8,40	
Totale hardheid	3,2°	
Blijvende hardheid	0,7°	
Uitdampingsrest	1,920	gr.

Spécialement recommandée pour :
Rhumatismes, Reins, Foie, Intestins, Estomac.
courant souterrain à 300 m. de profondeur

Bijzonder aanbevolen voor :
Rhumatisme, Nieren, Lever, Ingewanden, Maagziekten.

coërcarène afwezig op 300 m diepte.

1NH. 95/100cl. CONT. N. V. GAND-THERMAL GENT H. R. G. 58217

*Approbation Académie Royale de Médecine 24 mai 1935
 Erkend door de Koninklijke Akademie van Geneeskunde*

Afb. 7. Het 'Mineraal alkalisch water' van Gand Thermal met analyseresultaten van minerale sporenelementen en therapeutische claims (MIAT, jaar niet gekend).

Noot

Gebaseerd op notities en teksten opgemaakt voor Open Monumentendag 1997 en 2013 en tentoonstelling over de geschiedenis van de school, 2007 (Sint-Bavohumaniora en Archief Zusters van Liefde JM) o.l.v. Katrien Boone, leerkracht geschiedenis aan de Sint-Bavohumaniora.

De reclames zijn afkomstig uit een documentatiemap ter beschikking gesteld door het MIAT, waarvoor onze dank.

Dank ook aan geoloog Frank Gelaude.

Literatuur en bronnen

1. Devriese, L., Gelaude, F.(2008). Schelde en Leie. Wie mondt uit in wie ... en waar? In: *Jaarboek Oost-Oudburg*, jg. 45, p. 261-300; Devriese, L., Gelaude, F. (2012), Rondje Gent varen ... maar niet zonder hindernissen. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 41, p. 47-56.
2. <https://stad.gent/over-gent-en-het-stadsbestuur/over-gent/projecten-die-het-uitzicht-van-gent-bepalen/binnenstad/project-heropening-nederschelde> (geraadpleegd op 21/09/2017).
3. De N.V. Lousbergs leverde het warme condenswater van de machines aan het zwembad van Eyck. In 1921 vroeg de N.V Lousbergs 4 frank per dag aan de stad Gent om de werking van de machines mee te betalen. Er was ook overeengekomen dat er niet geleverd kon worden als de fabriek stil lag (bv. op zondag of tijdens WO I, toen er gebrek aan grondstoffen was). Lousbergs loosde zijn afvalwater via een andere buis in de Visserij. Bron: briefwisseling N.V Lousbergs en de stad Gent, Stadsarchief Gent (Dossier XVIII, nr 17, Zwembad Van Eyck, materiaal, werken, oorlogsschade, varia).
4. Deseyn, G. (2003), Rondom de Reep. Ferdinand Lousbergs en zijn katoenfabriek, in: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur* (TIC) nr. 84, p. 2-23; Acke, B. (2003), Archeologisch Onderzoek van de Lousbergfabriek aan de Seminariestraat. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur* (TIC) nr. 84, p. 24-31.
5. Interview met François van Audenaerde, zoon van de bestuurder van Gand Thermal, door Ilse Neyt (verzameling MIAT) op 8 juni 2015.

KAREL V EN DE LAATSTE ABTSBENOEMINGEN IN DE SINT-BAAFSABDIJ TE GENT

Marc Hanson

De machtige Bourgondische hertogen hadden al veel invloed bij de benoemingen van hoge kerkelijke ambtenaren, onder meer in de abdijen. Denk aan de abt van de Sint-Baafsabdij Rafaël de Mercatel, een van de vele bastardzonen van Filips de Goede. Nog groter was de invloed van Karel V op de kerkelijke benoemingen in de Nederlanden en dus ook op deze van de laatste twee abten van Sint-Baafs. Die invloed vindt zijn officiële neerslag in vier **indulten**, waarvan het eerste door paus Leo X (1513-1521) aan (toen nog) aartshertog Karel werd verleend.

Indult

Het zonderlinge woord 'indult' is een van die verbloemende termen die bedacht werden door geleerde juristen die de machthebbers bijstonden. Het woord werpt een scherp licht op de toen heersende toestanden. Daarom gebruiken we het hier en geven we tekst en uitleg. Het is afgeleid van het Latijnse *indultum*, sterk verwant met *indulgentia* en *indulgere* en dus wijzend op een gunst, een toelating. Apostolische indulten zijn pauselijke privileges buiten het canonieke recht om toegekend aan vorsten om een kandidaat voor een hoog kerkelijk officie (ambt) en beneficie (inkomen verbonden aan dit ambt) voor te dragen. Net als encyclieken zijn deze 'geheime' regelgevingen bekend onder de beginwoorden van de bul. Omdat een wereldlijk vorst (een leek!) geen geestelijken mocht benoemen en aanstellen, stond de paus *Fervor pure devotionis* toe als een **voorstellingsindult** (*ius praesentationis*), maar de machtige Karel V zou het in de Nederlanden toch gebruiken als een benoemingsindult (*ius nominationis*). Dit indult gold zolang de vorst leefde maar was hernieuwbaar. Het bood hem een unieke kans om op grote schaal eigen kandidaten voor te dragen voor hoge geestelijke functies en aanstellingen.

In de eerste plaats was er dus het zeer belangrijke *Fervor pure devotionis* van 5 juli 1515, plechtig afgekondigd op 28 februari 1516. Bij die afkondiging werden alleen geprivilegieerden in abdijen en kapittelkerken ingelicht, zeker niet de hele clerus. In het verlengde van dit indult kreeg de Rooms-Koning en latere keizer van opeenvolgende pausen nog meer kerkelijke voordelen, die

in de praktijk haaks stonden op de moeizaam verworven kerkelijke vrijheid bijvoorbeeld inzake hoge benoemingen.

Concreet voor de Sint-Baafsabdij betekende dit indult dat er niemand als abt kon worden aangesteld zonder de toestemming van de aartshertog, later keizer Karel. Zodra het in 1516 in werking was getreden maakte Karel er gebruik van, ook al wordt er in de bronnen niet naar verwezen. Toen er in 1517 een vacature ontstond in de abdij van Sint-Winoksbergen, was de meer

Afb. 1. Detail van van de sierbanden horend bij het gewaad van abt Hugenois (Sint-Baafskathedraal, Gent). In een stripverhaal wordt het legendarische leven van Sint-Lieven uitgebeeld.

Hier het eerste beeld: de 'wonderbare boodschap van de duif' aan de Schots-Ierse ouders van de heilige. De duif laat drie druppels vallen in de mond van de toekomstige moeder. Het complexe gewaad is onvoorstelbaar rijkelijk uitgevoerd: een topstuk uit het eerste kwart van de 16de eeuw (Dhanens, E. , Sint-Baafskathedraal te Gent, 1965, p. 260-262).

derheid van de monniken voor Jacques Caulin, een kleine minderheid voor Jacques de Courteville, abt te Oudenburg, waar enkele decennia eerder de Mercatel abt was geweest. Met steun van de vorst kreeg De Courteville het ambt. Caulin trachtte in beroep zijn gelijk te halen via het aartsbisdom Reims en procedeerde tot voor het Parlement van Parijs, maar moest zich tevreden stellen met een eervol en behoorlijk pensioen.

Benoeming van Hugenois

Op 14 april 1517 overleed in Sint-Baafs abt Egidius Boele, die korte tijd lid was geweest van de Geheime Raad van Karel V. Nog dezelfde dag kozen de monniken de kunstminnende Lieven Hugenois (afb. 1) als hun kandidaat voor de opvolging van Boele en al de volgende dag vroegen de prior en de Baafse monniken paus Leo X om die keuze te bevestigen. Maar de paus en de vorst namen hun tijd, wat er op wijst dat die laatste in overleg met de paus gebruik wilde maken van de mogelijkheden die het indult hem bood. Pas op 4 november 1517 bevestigde de paus de keuze van de monniken, maar ondertussen had hij de abdij al lang in commende gegeven (abbatiaat toegekend) aan een neef van Antoine de Lalaing, de elfjarige Charles, die hij tevens had benoemd tot coadjutor van Hugenois met recht van opvolging.

We zien hier een duidelijk voorbeeld van het op voorhand toekennen van het abbataat aan iemand van hoge afkomst die geen enkele band had met de abdij en die de abtstitel uitsluitend als een bron van inkomsten beschouwde. Zo'n commendataire abt combineerde soms meerdere dergelijke functies (en bijbehorende inkomsten!) en resideerde niet eens in de abdij. In dit geval was de kandidaat noch priester noch benedictijn, terwijl dit 'misbruik' van de abdij totaal ongebruikelijk was.

Verzet

Hugenois had dan ook onmiddellijk verzet laten aantekenen bij de romeinse Curie (24 april 1517) toen hij lucht had gekregen van haar plannen. Dit verzet was volkomen begrijpelijk. De benedictijnen, die normaliter hun abten al eeuwen verkozen volgens de Regel van Benedictus, konden niet verkroppen dat een vorst als leek ingreep in hun abdijen. Een leek, al was hij keizer, beschikte niet over het benoemingsrecht van hoge geestelijken tenzij het hem uitdrukkelijk door de paus was toegestaan.

Gaandeweg nam de nominatieprocedure steeds meer de vorm aan van het coadjutorschap met recht van opvolging. Ook via deze procedure vergrootte de vorst zijn invloed op de abdijen, zelfs op hun financiële situatie. Een jurist en een clericus zouden deze procedure bewaken. Karel V liet niet toe dat een

kandidaat-abt zonder zijn toestemming in het Consistorie (college van kardinalen in Rome onder voorzitterschap van de paus) werd gesteund. De Staten van Vlaanderen kwamen niet in verzet tegen deze procedure behalve wanneer ze gepaard ging met het in commende geven van een abdij. In de Nederlanden hebben vooral de Brabantse abdijen zich verzet tegen het indult van 1515. Ook de bisschoppen waren tegen: als de wereldlijke macht kerkelijke benoemingen mag doen, dan toch zeker ook zij, was hun redenering.

Afb. 2. Antoine I de Lalaing (1480-1540) voorgesteld in devote gebedshouding, met gulden vliesketting en wapenschild (wikipedia).

Na een lange juridische strijd tot voor het Parlement van Parijs geraakte abt Huguenois verlost van zijn ongewenste coadjutor. Het kostte de abdij wel een enorme som geld als compensatie te betalen aan Antoon de Lalaing (afb. 2) , heer van Hoogstraten en gouverneur (stadhouder) van Holland, en aan zijn protégés Charles (neef) en Antoine (natuurlijke zoon). Na deze financiële aderlating durfden abt, prior en monniken van de abdij, die als direct betrokkenen op de hoogte waren van het indult, zonder toestemming van de vorst niet meer overgaan tot de aanstelling van een coadjutor.

Benoeming van Munich

Op 31 december 1528 vaardigde Margaretha van Oostenrijk, de tante van Karel V en regentes van de Nederlanden, op grond van dat indult en in naam

van de keizer een benoemingsakte uit, waarbij abt Hugenois zelf een coadjutor met recht van opvolging kon kiezen. Die oorkonde was opgemaakt door de kanselarij van Margaretha in Mechelen, waarvan de abdijleiding wist dat ze niet altijd evengoed samenwerkte met de (Spaanse) kabinetskanselarij van Karel V. De bevoegdheid van de regentes en de vorst in benoemingskwesaties was immers niet scherp afgelijnd. Bovendien was het bekend dat de nominaties van de vorst eerder gerespecteerd werden dan die van de landvoogdes gedaan in zijn naam. Daarom vroeg de voorzichtig geworden abdi de bevestiging van de nominatiemachtiging door Karel zelf. Ze ontving die vanuit Saragossa op 12 april 1529. De vorst stond de electie, die na het indult geen vanzelfsprekend abdierecht meer was, als uitzondering toe omwille van de persoonlijke verdiensten van de zittende abt. Die koos nu zijn prior Lucas Munich (afb. 3 en 4) als coadjutor met recht van opvolging. Op 18 september 1530 bevestigde paus Clemens VII die keuze tegen betaling van vierduizend goudflorijnen. Dit zeer hoge bedrag hielp er voor zorgen dat Munich zijn overleden abt – Hugenois stierf op 21 mei 1535 – ‘automatisch’ zou opvolgen, wat ook kort daarna gebeurde.

Afb. 3. Graftombe van Lucas Munich in de crypte van de Sint-Baafskathedraal.

Benoemingen in het Sint-Baafskapittel

Kort voor de opheffing en afbraak van de abdij liet Karel V zijn invloed nog gelden bij de overgang van Sint-Baafs van een benedictijnenabdij naar een seculier kapittel en bij de aanstelling van de kanunniken in dit nieuwe statut. *Fervor pure devotionis* was immers ook van toepassing op de belangrijke kapittels, bijvoorbeeld op dat van Sint-Goedele en Sint-Michiel te Brussel, het belangrijkste van de Nederlanden. Ook naar aanleiding van een Blijde Intrede

kon de vorst iemand (met aandrang) bij de deken van een kapittel aanbevelen. Zo'n koninklijk (keizerlijk) verzoek kon een kapitteldeken niet gemakkelijk naast zich neerleggen. De centrale regering observeerde het leven in de kapittels en screende de kandidaten voor bepaalde functies, bijvoorbeeld aan de hand van een vragenlijst voor de hoge beoordelaars. Die vragen gingen vooral over de intellectuele en morele capaciteiten van de kandidaten. Na positief advies kon Karel een kandidaat tot de waardigheid toelaten en aanstellen. De aanstelling van de nieuwe Baafse kanunniken leverde niet veel problemen op, want de meesten hadden al lang bewezen over die capaciteiten te beschikken, terwijl ze bovendien overstapten naar een soepeler nieuw statuut.

Afb. 4. Voorstelling van Munich met al zijn pontificaliën (tekens van waardigheid eigen aan bisschoppen en 'gemijterde' abten) op de graftombe. Het lijkt een realistische uitbeelding, maar of dit een getrouwe weergave is van de man, is toch niet helemaal zeker: het graf werd tweemaal vernield tijdens de twee beeldenstormen. Het huidige monument dateert uit 1600.

De drie andere indulten werden door de vorst eveneens in een verzoekschrift aangevraagd en kregen telkens het 'fiat' van de paus. We laten ze hier onbesproken omdat ze voor onze bijdrage veel minder belangrijk zijn.

Besluit

De indulgenten leidden tot een verlies van controle op het godsdienstig leven, vooral op de inzet van goed menende priesters en wijze abten. Ook de bisschoppen, naar leer en traditie de zielenherders bij uitstek, werden deels opzij geschoven. Een topmedewerker van Karel V noteerde op zijn bevel: “Er zijn te veel slechte priesters en kerkelijke bedienaars. Ondanks de ordonnanties en edicten besmetten ze het gewone volk en de leken met hun perverse leer. Ze schromen niet om ze van de weg der waarheid en van de eenheid der Heilige Moederkerk af te leiden.” Een opmerkelijke bekentenis toch van het eigen structurele falen in religieuzen zaken met een clerus die van privileges en dispensaties leefde.

In de Sint-Baafsabdij was het niet zó erg, maar toch... Lieven Hugenois ontpopte zich tot kunstmecenas en leverde grote financiële en andere inspanningen om zijn abdij en zichzelf te promoten, maar hij bleef relatief bescheiden en vertoefde meer in de abdij dan bijvoorbeeld abt de Mercatel. Lucas Munich daarentegen, wellicht van bescheiden afkomst, was een ambitieuze kerkvorst, die liever als een ‘grand seigneur’ op zijn buitenverblijf in Lochristi dan in de abdij verbleef. Voor de nieuwe kanunniken verviel de gelofte van armoede, terwijl ze belangrijke privileges genoten. Dat leidde in de stad tot heel wat spottende kritiek, vooral op de ongehoorde bezitsdrang van de prelaten. In de late middeleeuwen spaarden het humanisme en de Reformatie evenmin hun kritiek op de levenswijze van (benedictijnse) monniken en kanunniken.

Geraadpleegde literatuur

1. Devriese L., Lucas Munichstraat. Een abt slaagt er in zijn eigen abdij te laten opheffen, in: Jaarboek Oost-Oudburg, 2013, jg. 48, p. 233-241. Ganda en Blandinium, Gent, 1997, p. 76-77.
2. Gorissen P., De invoering van het vorstelijk benoemingsrecht in de Nederlandse abdijen onder Karel V, in: Bijdragen voor de geschiedenis van de Nederlanden, 1954, 9, p. 190-237 en 1955, 10, p. 25-37.
3. Van Loon Y., Abtsverkiezingscommissies in Brabant, 1540-1600. Een politiek-religieus machtsspel, in: Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden, 2012, jg. 21, p. 225-248.
4. Van Peteghem P.P.J.L., De Nederlanden en het Vrijgraafschap Bourgondië tussen paus en keizer. De rol van het apostolisch indult in de staatkundige centralisatie en desintegratie onder Karel V (1500-55-58+) (Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen), Deventer, 2015, vooral p. 1-55. De Latijnse tekst van het eerste indult op p. 566-569; toelichting en Nederlandse vertaling door de auteur, p. 569-577.

PROOSTEN EN PROOSDIJEN IN DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ

Marc Hanson

Inleiding

Veel lezers kennen een proost als de geestelijke begeleider van een jeugdbeweging of een andere katholieke organisatie. Zo was er de proost van de Chiro, de KSA of de Boerenbond. In de middeleeuwse abdijen vervulde de proost vooral wereldlijke (materiële) taken. De geestelijke leider van de monniken in diezelfde abdijen droeg de titel 'prior'. In de Gentse Machariuswijk herinnert de Prooststraat nog aan deze abdijproosten. Maar ook toen al was de term niet eenduidig: naast de eigenlijke abdijproost waren er immers de hoofden van soms afgelegen bezittingen die ook proost genoemd werden. Het grondgebied dat ze bestuurden werd als proosdij aangeduid. In de late middeleeuwen had de Sint-Baafsabdij er zo vier. Hierna proberen we duidelijkheid te scheppen.

70

De abdijproost

Een van de officiehouders van de abdij met vooral materiële taken was dus de proost. De benaming is afgeleid van het Latijnse *praepositus*, dat letterlijk 'vooraangeplaatste' betekent. In het Middelnederlands werd dat provoost om via 'provest' en 'proofst' te evolueren naar proost. In de abdij kwam de prior, die vooral een spirituele functie uitoefende en niet over eigen inkomsten beschikte, in rangorde onmiddellijk na de abt. De abdijproost van zijn kant, wiens proosdij wel eigen bezit had, bezat een externe functie. Hij was speciaal bevoegd voor de rechtspleging in de heerlijkheden van de abdij. Zeker vanaf het begin van de veertiende eeuw was hij ook verantwoordelijk voor de inning van de heerlijke inkomsten en voor de aanstelling van de ambtenaren der heerlijkheden. De abdijsamenlevingen functioneerden immers als machtige feodale heren die beschikten over herenrechten, in de terminologie van die tijd 'heerlijke rechten'. De proost moest bijgevolg een grondige kennis hebben van het geschreven en ongeschreven (lokale) recht. Vandaar dat sommige proosten een juridische opleiding hadden. Via reglementen, regels, wetten et cetera, diende hij de onderdanen van de abt op het rechte (wereldlijk) pad te houden en samen met de baljuw recht, orde en vrede te handhaven.

Eerst was de proost de minder machtige tegenspeler van de (onder)voogden van de abdij. Deze heren waren invloedrijke wereldlijke heren die elk in hun geografische omschrijving de abdij en haar bezittingen moesten beschermen. Feitelijk hebben ze hun erfelijke positie dikwijls misbruikt om zichzelf te verrijken op de kap van de abdij. Maar vooral vanaf de veertiende eeuw werden de voogden definitief op een zijspoor gezet. Ze bleven wel machtig. In Gent bijvoorbeeld groeiden de burggraven van de Oudburg uit de familie die de erfelijke voogd (advocatus) van de Sint-Pietersabdij leverde.

De invloed van de proost werd toen veel groter. In de late middeleeuwen werkte hij nauw samen met de baljuws (afzetbare abdij-ambtenaren), op de eerste plaats met de baljuw van de Sint-Baafsheerlijkheid, die zelf in het abdijsdorp woonde. Samen met de baljuw vaardigde hij de 'voorgeboden' (relementen) van de stad uit, die nu ook in het dorp van toepassing waren. Hij sprak straffen uit en inde de 'wandelkopen' (heffingen op de verkoop van onroerende goederen) en de 'sterfkopen' (vergoeding bij overlijden in ruil voor het verkrijgen van een leen of leengoed). Bij een overlijden, meestal van (veel) minder rijke lieden, legde hij beslag op het 'beste hoofd': het duurste stuk in een sterfhuis, oorspronkelijk meestal een huisdier, vandaar 'hoofd'. Dat kon de enige koe zijn die het gezin bezat of het enige bed ('beste bed').

Met dergelijk takenpakket was de proost zeker niet de populairste officiehouder. Hij kwam geregeld in botsing met de bewoners van het Sint-Baafsdorp en van de hele heerlijkheid. Zijn macht en aanzien blijken uit het feit dat hij nu het Hof van Sint-Baafs, vroeger de verblijfplaats van de ondervoogd, bewoonde. Het werd nu het Proosdijhof genoemd omdat zijn diensten er gevestigd waren. Daarnaast beschikte de proost binnen de abdijsmuren zelf ook nog over een ruime en mooie privé-verblijfplaats met tuin (zie verder).

Proosten aan het hoofd van afzonderlijke proosdijen

De titel proost werd ook gedragen door de monniken van Sint-Baafs die aan het hoofd stonden van een afzonderlijke proosdij. Dat waren afhankelijkheden van de abdij met eigen personeel, grondbezit, een kapel enz. Vanaf de dertiende eeuw had Sint-Baafs minstens vier dergelijke proosdijen onder de leiding van een monnik. Het gaat om Sint-Amands, Papinglo, Wulfsdonk en Sombeke. Ze hadden elk een centrale hoeve, die aanvankelijk door de abdij zelf werd uitgebaat, maar later verpacht.

De proosdij Sint-Amands lag op een paar km van de abdij, ongeveer in de hoek tussen de huidige Visitatiestraat en de Grondwetlaan in Sint-Amandsberg. Wulfsdonk en Maldegem lagen een kleine dertig km van de abdij verwijderd en Sombeke was heel wat verder in de provincie Brabant. Daarnaast bezat de abdij vooral sinds ca. 1100 nog enkele alleenstaande hoeven, bijvoorbeeld

te Sint-Martens-Latem, Sint-Lievens-Esse, Godveerdegem, Zingem, Kanegem, Zellik, die echter geen proosdij vormden. De abdij verwierf ze vooral door schenking van lokale heren.

Typering van de vier proosdijen

De vier proosdijen konden vrij zelfstandig functioneren omdat zij inkomsten hadden uit eigen landbezit. Papinglo, gelegen op het Maldegemse gehucht Kleit, oorspronkelijk een Frankisch familiedomein, werd kort vóór 1170 gesticht, waarna er de eerste ontginningswerken begonnen. Omstreeks 1240 kocht de abdij van de graaf een groot deel van het nog woeste Maldegemveld. De proosdij beschikte over een grote, niet altijd succesvolle ontginningshoeve. Sombeke was eerst een belangrijke boerderij van Sint-Baafs te Bouchout, tussen Antwerpen en Lier. Ze groeide uit tot een heerlijkheid, waar talrijke boerderijen van afhingen. Aan de basis van die hele ontwikkeling lag een schenking aan de abdij in 1154. Deze werd stapsgewijze uitgebreid door ruil, aankoop en schenking. Wulfsdonk ontstond eveneens als gevolg van een schenking. In 1241 verkocht de gravin van Vlaanderen aan de abdij een drasig land van bijna 1000 ha te Moerbeke-Waas. In een oorkonde uit het eind van de twaalfde eeuw is er voor het eerst sprake van een proost. Vóór 1290 waren de gronden al grotendeels in cultuur gebracht. Ook de proosdij van Sint-Amands had eigen, zij het meer bescheiden grondbezit: de Biest.

72

De meeste gronden van de proosdijen werden eerst in cijns gegeven. Cijnzen waren onveranderlijke geldbedragen, soms een bepaald goed, bijvoorbeeld een kapoen. Later werden ze meestal verpacht, wat meer opbracht omdat de pachtprijs meesteege met de levensduurte. Die stijging compenseerde dan minstens de devaluatie van het geld.

De proosdijen beschikten snel over een eigen kapel, waar een priester geregeld of zelfs dagelijks de mis opdroeg. In Sombeke werd de kapel waarschijnlijk al in 1156 ingericht. Deze van Moerbeke-Waas uit 1254 was gelegen op het gehucht Wulfsdonk, vandaar de naam van deze proosdij. Tegen midden veertiende eeuw waren er aan de kapel van Papinglo in Maldegem al drie priesters verbonden, die het liturgisch werk onder elkaar verdeelden. De kapel van Sint-Amands op de Sint-Amandsberg diende ook als ruime woning voor de proost. De missen waren in de eerste plaats bedoeld voor het eigen personeel, maar ook de omwonende dorpelingen woonden ze bij. Toen de kapittelheren na 1537 de vieringen in de kapel van Papinglo afschaften, waren de gelovigen van Kleit hierover zeer misnoegd. Zij werden gesteund door de heer van Maldegem, de gemeente en de bisschop van Doornik. Samen procedeerden zij in 1539-1540 tot voor de Raad van Vlaanderen tegen het kapittel.

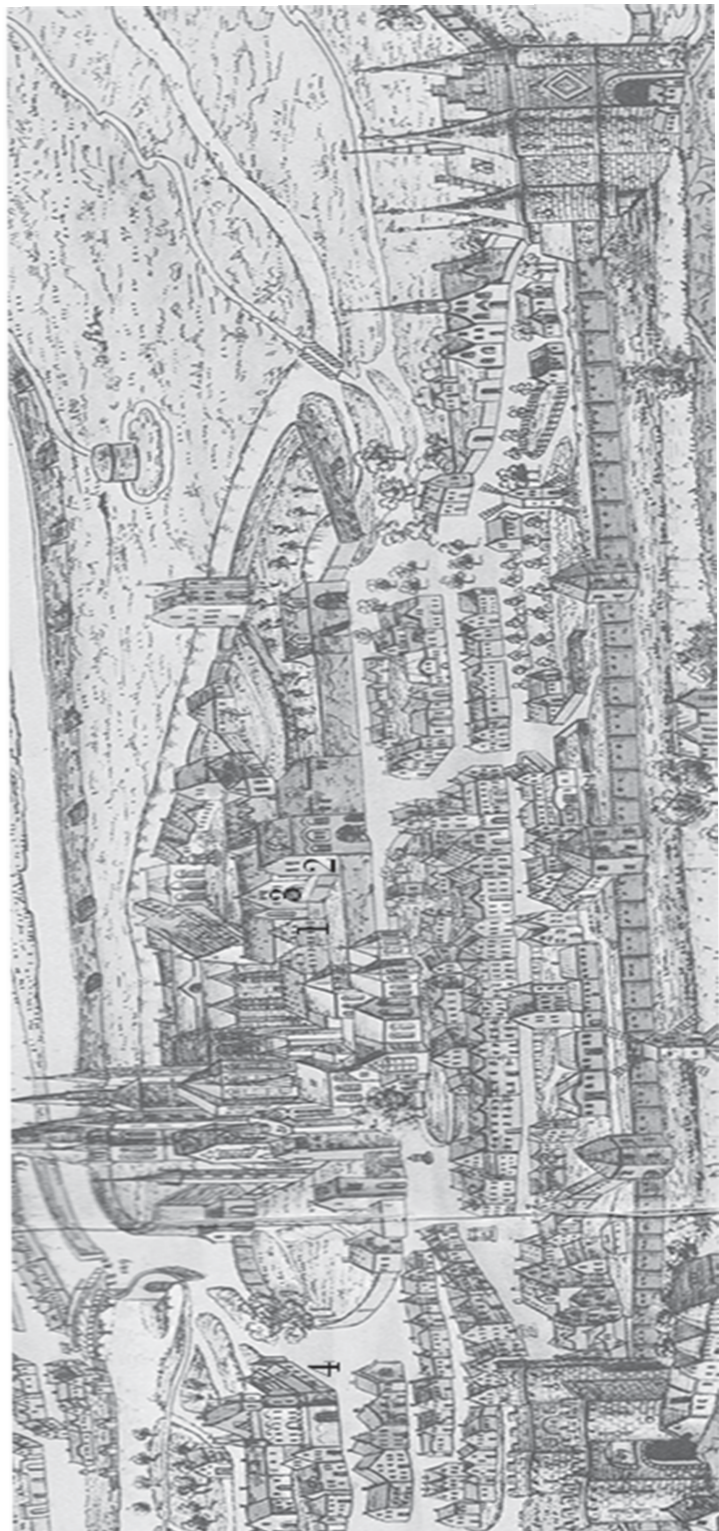
Elke proosdij had ook een speciale feestdag, waarop de banden met de abdij en met de lokale gemeenschap werden aangehaald en bevestigd. Zo trok er op de eerste Kruisdag, de maandag vóór Hemelvaart, een processie vanuit de abdij naar de kapel van Sint-Amands. Daar preekte een monnik van Sint-Baafs en de proost van Sint-Amands bood een maaltijd aan, waarvoor de abdijsproost hem vergoedde. In de late middeleeuwen kwam de proost van Papinglo nog slechts één keer per jaar naar het gehucht Kleit: ter gelegenheid van de kermis op zondag na Sint-Lucasdag. Ook hij bood dan een maaltijd aan en op maandag was er een verkoop van bomen uit het bos. Het proostschap was nogal eens de opstap naar een hogere functie in de abdij. Zo werd Jan van Sycleer, de proost van Wulfsdonk, later abt van Sint-Baafs (1470-1478). De lokale proosdijen vielen ten laatste vanaf de 14de eeuw onder de controle van de *camera abbatis*, die nagenoeg alle abdijskomsten controleerde en die rechtstreeks afhing van de abt.

Binnen de abdijsmuren

Vanaf het eind van deertiende eeuw verbleven de proosten van Papinglo niet meer in de proosdij zelf, maar in de moederabdij. Daar bekleedden ze hoge functies als ontvanger, schatbewaarder, aalmoezenier, coadjutor, prior. Binnen de abdijsmuren beschikte die proost over een gebouw dat in 1540 werd omschreven als: ‘aultre sumptueuse maison de la prévosté de Papingheloo avec grand et spatieux gardinage enclos des murs’. Samen met zijn naaste medewerkers deelde hij het ruime gebouw met de abdijsproost en diens secretarissen.

De administratie van de hoofdproosdij (kortweg: ‘de Proosdij’) was ondergebracht in een eigen gebouw aan de oostkant van de abdij, niet ver van de hoofdingang en het Abtshuis, ongeveer waar de huidige Prooststraat ligt. Beide ‘Hoven’ zijn te zien op het schilderij ‘Gezicht op Gent in 1534’ en de daarop gebaseerde afbeeldingen (afb. 1). Ze waren met elkaar verbonden door een rechthoekig gebouw, waarin paardenstallen en een kerker waren ondergebracht. Op de verdieping waren ruime kamers ingericht (voor personeel, gasten?). Nog imposanter was het ‘Huis van de Proost’ buiten de muren aan de zuidkant van de abdij, waar de Lange Steendam de Schelde verliet naar het oosten. Het was een imposant, hoog, vierkant gebouw met kantelen en flankeertorentjes ter hoogte van het dak (afb. 2).

De omvorming van de abdij tot kapittel in 1537 en de afbraak van het grootste deel van de gebouwen in 1540, betekende op kortere of langere termijn de doodsteek voor de proosdijen. Wulfsdonk, dat een kasteel geworden was van de Baafse abt, werd tijdens de Beeldenstorm van 1566 zwaar beschadigd. Eind achttiende eeuw werd het, ondertussen eigendom van de bisschoppen van Gent, aangeslagen en openbaar verkocht. In de volgende twee

Afb. 1. Benaderende locatie van de proosdijen op het schilderij '1534': (1) Proosdij van Sint-Baafs, (2) Proosdij van Papinglo, dicht bij het Abtshuis (3) en de ingang van de ommuurde eigenlijke abdij. Links van abdijkerk en kerkhof het Huis van de Hoofdproost (4). Uit de natekening door Ch. Onghenae met lokalisaties in Decavele e.a. (1975).

eeuwen verbouwd tot het huidige landhuis. Sint-Amands werd afgeschaft in 1578, nadat de kapel al enkele decennia eerder was verdwenen. In de late middeleeuwen leefde de proost van Sombeke als een 'grand seigneur'. Hij hield paarden, honden en valken. Op het einde van de negentiende eeuw werd het oorspronkelijke proosdijgebouw pastorie van de nieuwe parochie Sombeke. Het huidige uitzicht van de boerderijsite met walgracht dateert uit de tweede helft van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. Na 1540 kende Papinglo een lange geschiedenis van verval en wederopbouw. Nu rest er nog een bescheiden, gerestaureerde site.

Afb. 2. Huis van de proost in 1534, detail naar het schilderij door August vanden Eynde (Atlas Goetghebuer).

De abdijsproost werd samen met de titels en zeer belangrijke eigen inkomsten de ruggengraat van het bisschoppelijk Sint-Baafskapittel. Dat was gehuisvest in een somptueus proosdijgebouw op de plaats waar nu het provinciale gouvernement gevestigd is in de Gouvernamentstraat.

Met dank aan Luc Devriese.

Geraadpleegd

Decavele, J. e.a. (1975), *Panoramisch gezicht op Gent in 1534*, Pro Civitate, Brussel, pp. 39.

Devriese, L. (2007), Naar het Gentse stadscentrum via Sint-Baafsdorp of Dampoort. In: *De Oost-Oudburg. Jaarboek XLIV*, p. 179-200, vooral 187.

Devriese, L. (2007), Heilig Kerstparochie en Sint-Baafsdorp. In: *De Oost-Oudburg. Jaarboek XLIV*, p. 201-216, vooral p. 205-209.

Gysseling, M. (1991), De proosten van Sint-Baafs en van Sint-Amunds. In: *Jaarboek Oost-Oudburg*, jg. 28, p. 5-17.

Trio, P. (1997), Ganda en Blandinium tijdens de late middeleeuwen. In: Declercq, G. (red.): *Ganda en Blandinium*, Snoeck-Ducaju, Gent, p. 55.

Verhulst, A. (1958), De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VII-XIV eeuw). *Verhandelingen Koninklijke Vlaamse Academie*, Brussel, p. 525-541 en 570-579.

Verstraete, D. (1977), Prévôté de Papinglo à Maldegem. In: *Monasticon Belge*, deel VII, p. 129-135.

Warlop, E. (1968). De Vlaamse adel voor 1300. Deel I. Historische studie, Familia et Patria, Handzame, p. 120-122.

Boekbericht

HET MOEST MAAR EENS WAAR ZIJN... OVER KETTINGBRIEVEN, KETTINGMAILS EN KETTINGBERICHTEN

‘Kettingen van de angst’ werden ze genoemd, de kettingbrieven die België, Nederland en zoveel andere landen decennialang teisterden. Wie de brief in de vuilbak gooide, zou het ongeluk over zichzelf uitroepen. Veel mensen stuurden de brief door uit angst, vanuit het idee ‘het moest maar eens waar zijn’. Vandaag wordt het internet overspoeld door varianten op die aloude brieven. Dat maakt dit boek brandend actueel. In het boek analyseert Ann Driessen de enorme verzameling van haar vader Mathieu Driessen, die de brieven trachtte uit te roeien. Daar is hij niet in geslaagd, maar zijn collectie vindt dankzij dit boek de weg naar het grote publiek. Ann Driessen beschrijft niet alleen de soorten kettingbrieven, maar haalt ook concrete voorbeelden aan van burgemeesters, bedrijfsleiders en politici die ooit in de val traptten. Ze schetst hoe religieuzen, juristen en psychologen over kettingbrieven dachten. En hoe die kettingbrief uiteindelijk evolueerde tot het digitaal kettingbericht. Een must-have voor iedereen die ooit wel eens twijfelt over het waarheidsgehalte van berichten op sociale media. En voor liefhebbers van gedegen historisch onderzoek.

Mathieu Driessen, architect en volkskundige, verzamelde op 20 jaar meer dan 2000 kettingbrieven. Zijn dochter Ann onderzocht en bestudeerde ze, alsook hun hedendaagse opvolgers: meer dan 200 kettingmails en kettingberichten. Met dit boek vervult ze zijn droom en zet ze zijn gevecht tegen de ‘kettingen van de angst’ voort.

Ann Driessen was meer dan 30 jaar freelance journaliste, vooral voor kranten. Na 2010 concentreerde ze zich op het schrijven van boeken en columns, het geven van workshops over het schrijven van artikelen en op vrijwilligerswerk voor o.m. LECA, CAW en UILENSPEL. Haar eerste boek ‘Oorlog in mijn hoofd’ schreef ze met en voor een psychiatrische patiënte. Het tweede, ‘Het moest maar eens waar zijn...’ is een eerbetoon aan haar vader

Het boek bevat 204 pagina’s, kost 19,99 euro en kan besteld worden bij www.boekscout.nl of bij de Standaardboekhandel. Voor meer info: ann.driessen@live.com.

WATEROVERLAST

Water'overlast' is niet het woord dat ons te binnen schoot toen we vrijdag 1 december tegen de middag de bibliotheek binnenstapten. Wij koesteren boeken en vinden dat een ramp bij het zicht op oude banden opgezwollen van het water.

Veel water liep er toen niet meer van de muur en het drupte nog slechts traag van de houten plafondbalken. Het eerste wat je dan toch maar begint te doen is de boeken van de natte planken halen. Daarna de vloer opdweilen. Met z'n drieën zijn we daarop begonnen om elke bladzijde van ieder boek droog te deppen. Vervolgens werden ze rechtopgezet als doorweekte vogels die hun veren laten drogen in de zon. Pas als dat achter de rug was, dachten we aan foto's. Bewijsmateriaal om de wateroverlast en het verlies van 144 boeken te documenteren. We hebben ze toegevoegd aan die van de nog zwaardere wateroverlast op vrijdag 13 januari 2017.

78

Nog wat nadruppelend. De verwrongen en doorweekte binnenkant van het bibliotheekrek.

Boeken die hun natte 'vleugels' laten drogen.

OPROEP: BEPAAL MEE DE INHOUD VAN DE WANDELING OP ERFGOEDDAG!

Om iedereen ten volle te tonen hoe erfgoed overal aanwezig is in de stad organiseert de KBOV, in het kader van Erfgoeddag 2018, een volkskundige tocht door Gent.

Start- en eindpunt wordt sowieso de torenkamer van het prachtige historisch pand aan de Kraanlei waar het Huis van Alijn gevestigd is maar waar bovenal de KBOV en haar ruime (boeken)collectie al sinds jaar en dag gehuisvest is.

Waar houden we nog halt?

Wel, dat kan u mee bepalen! Wat zijn voor u de fijne of minder fijne, kleine of grote verhalen, anekdotes, faits-divers, historisch minder gekende feiten of andere grote verhalen die gelinkt zijn aan een plek in Gent of het leven van de mensen die in Gent woonden in een ver of minder ver verleden. Ze hoeven niet allemaal historisch correct te zijn, ook fabels en (stads)legenden de z.g. broodjeaapverhalen, krijgen een plekje in onze volkskundige wandeling. Ook afbeeldingen of ander documentatiemateriaal dat uw verhaal luister bij kan zetten is welkom.

Wat krijgt u ervoor in de plaats?

Naast de wetenschap dat u hebt bijgedragen aan een onwijs interessante, leerrijke maar bovenal plezierige Erfgoedactiviteit, wordt u uiteraard ook uitgenodigd om de wandeling zelf mee te doen op Erfgoeddag!

Niet aarzelen, gewoon doen!

U kan ons bereiken via info@kbov.be, via onze website of door eens langs te komen in de bib op vrijdagmiddag. Er zal iemand aanwezig zijn om uw verhalen en voorstellen op te tekenen.

INHOUD

80

Woord vooraf	1
Het moest maar eens waar zijn... ANN DRIESSEN	3
De Pottefers van Tienen en hun drol verknoeide preuvel. De Kramertaal van rondtrekkende handwerkslieden. PAUL VAN HAUWERMEIREN	9
Quod Deus conjunxit, homo non separet (Mt. 19,6). Huwen en scheiden tot 1850: een verkenning. DANNY MATTENS	21
Water rond en in de Sint-Bavohumaniora in Gent. KATRIEN BOONE, LAURENCE WILLEMOT	54
Karel V en de laatste abtsbenoemingen in de Sint-Baafsabdij te Gent. MARC HANSON	63
Proosten en proosdijen in de Gentse Sint-Baafsabdij MARC HANSON	70
Over kettingbrieven, kettingmails en kettingberichten ANN DRIESSEN	77
Wateroverlast	78
Oproep: bepaal mee de inhoud van de wandeling op erfgoeddag.	79
Inhoud	80

Kantklosafdeling van de KBOV

De kantclub Sint-Katelijne werd in 1968 opgericht binnen de KBOV. De aanleiding was een kanttentoonstelling en een voordracht over kant.

De eerste taak was en is nog steeds, het organiseren van lessen in de diverse kantsoorten, zoals stropkant, cluny, Russische en Vlaanderse kant, bloemwerk...

Elke reeks bestaat uit 10 lessen die gespreid over het jaar, van september tot juni, gegeven worden op de poppenspelzolder van het Huis van Alijn. Zie kantkalender op www.kbov.be.

Haast elke zondagvoormiddag kunt u er klossers aan het werk zien, één zaterdagmorgen per maand klost de jeugd (<http://www.kbov.be/modules/edito/content.php?id=55>).

Kantkalender

JANUARI 2018	FEBRUARI 2018	MAART 2018
Zat. 06/01 : Katelijntjes	Zat. 03/02: Katelijntjes	Zat. 03/03: Katelijntjes
Zon. 07/01 : 1ste stropkant, 2de en 3de strop	Zon. 04/02: 1ste stropkant, 2de en 3de strop	Zon. 04/03: 1ste stropkant, 2de en 3de strop
Zon. 14/01 : cluny en werkgroep	Zon. 11/02: cluny en werkgroep	Zon. 11/03: cluny en werkgroep

met de steun van

en

DENK EROM : hernieuw tijdig uw abonnement 2018.

384 - 12/2012

 Handtekening(en)
Signature(s)

OVERSCHRIJVINGOPDRACHT
ORDRE DE VIREMENT

Bij invulling met de hand, één HOOFDLETTER of cijfer in zwart (of blauw) per vakje
Si complété à la main, n'indiquer qu'une seule MAJUSCULE ou un seul chiffre noir (ou bleu) par case

Gewenste uitvoeringsdatum in de toekomst / Date d'exécution souhaitée dans le futur

Bedrag / Montant EUR CENT

Rekening opdrachtgever (IBAN)
Compte donneur d'ordre (IBAN)

Naam en adres opdrachtgever
Nom et adresse donneur d'ordre

Rekening begunstigde (IBAN)
Compte bénéficiaire (IBAN)

B E 9 2 7 0 3 0 3 2 7 5 1 4 2 3

BIC begunstigde
BIC bénéficiaire

A X A B B E 2 2

Naam en adres begunstigde
Nom et adresse bénéficiaire

K o n i n k l i j k e B o n d O o s t v l . v o
K r a a n l e i 6 5
B E 9 0 0 0 G E N T

Mededeling
Communication

KBOV website & facebookpagina

Onze website www.kbov.be wordt verder verrijkt na de heropstart in april 2017. Kijk ook op www.facebook.com/KBOV.Gent om informatie te vinden over komende activiteiten of om terug te kijken op wat er dit jaar o.a. op de Luister- vinklezingen en op Erfgoeddag te beleven viel.

